

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY V BRNĚ

PŘEHLED VÝZKUMŮ

59-2

Brno 2018

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY V BRNĚ

PŘEHLED VÝZKUMŮ

59-2

BRNO 2018

PŘEHLED VÝZKUMŮ

Recenzovaný časopis
Peer-reviewed journal

Ročník 59
Volume 59

Číslo 2
Issue 2

Předseda redakční rady
Head of editorial board

Pavel Kouřil

Redakční rada
Editorial board

Herwig Friesinger, Václav Furmánek, Janusz K. Kozłowski,
Alexander Ruttikay, Jiří A. Svoboda, Jaroslav Tejral, Ladislav Veliačik

Odpovědný redaktor
Editor in chief

Rudolf Procházka, Petr Škrdla

Výkonná redakce
Assistant Editors

Hedvika Břínková, Zdenka Kosarová, Šárka Krupičková, Olga Lečbychová,
Zuzana Loskotová, Ladislav Nejman, Zdeňka Pavková, Rudolf Procházka,
Stanislav Stuchlík, Lubomír Šebela, Šimon Ungerman

Technická redakce, sazba
Executive Editors, Typography

Azu design, s. r. o.

Software
Software

Adobe InDesign CC

Fotografie na obálce

Uherské Hradiště, Mariánské náměstí. Falzum arabské mince z druhé poloviny 8. století (obr. 81, str. 277).

Cover Photography

Uherské Hradiště, Mariánské náměstí (Square). Falsum of the Arabic coin from the 2nd half of the 8th century (Fig. 81, Pg. 277).

Adresa redakce
Address

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Čechyňská 363/19
602 00 Brno
IČ: 68081758
E-mail: pv@arub.cz
Internet: <http://www.arub.cz/prehled-vyzkumu.html>

Tisk
Print

Azu design, s. r. o.
Bayerova 805/40
602 00 Brno

ISSN 1211-7250 (Print)
ISSN 2571-0605 (Online)
MK ČR E 18648
Vychází dvakrát ročně
Vydáno v Brně roku 2018
Náklad 400 ks

Časopis je uveden na Seznamu neimpaktovaných recenzovaných periodik vydávaných v ČR.
Časopis je uveden v citační databázi SCOPUS a na seznamu vědeckých časopisů ERIH PLUS.
Copyright ©2018 Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., and the authors.

Editorial

Vážení přispěvatelé a čtenáři,

v uplynulém roce proběhly v rámci periodika Přehled výzkumů dvě významné inovace. Jak už jsme informovali elektronickou formou v prvním letošním čísle, od března 2018 jsme indexováni v citační databázi Scopus. Tato bezpochyby potěšující událost byla následována spuštěním kompletního databázového rejstříku všech ročníků a čísel časopisu, zpracovaného v rámci projektu Strategie AV21 „Paměť v digitálním věku“. Rejstřík naleznete online na webových stránkách Přehledu výzkumů v sekci Vyhledat článek, kde je pro Vás připraven formulář s pokročilým multikriteriálním vyhledáváním. V současnosti připravujeme k výsledkům Vašich dotazů také připojení PDF jednotlivých studií a zpráv.

Ve druhém čísle Přehledu výzkumů je zastoupena dvěma příspěvky doba římská a třemi mladší fáze raného středověku. Ondrej Šedo se v širokém kontextu zabývá některými kultovními praktikami spojenými se zánikem různých objektů v období antiky na pozadí výzkumu studny na známé římské lokalitě Mušov-Neurissen. Marek Vlach se zaměřuje na možnosti demografického modelování a simulace na příkladu markomanské populace na středním Dunaji. Trojice autorů Marian Mazuch, Marek Hladík a Lumír Poláček se věnuje úpravám hrobových jam na pohřebištích ve velkomoravských Mikulčicích s důrazem na otázku tzv. hrobek. Pavel Šlězár podává přehled současného stavu poznání raně středověkého osídlení katastru Moravičan, zejména opevněné polohy Soutok. Miriam Nývltová Fišáková ve svém příspěvku vyhodnocuje osteologické nálezy z výzkumu horizontu 10.–12. století z Přerova, Horního náměstí č. p. 19 a 20.

Nadcházející jubilejní 60. ročník časopisu Vás jistě potěší inovovanou grafickou podobou a doufáme, že i rozšířenou redakční spoluprací s autory.

Za redakci

*Šárka Krupičková, Rudolf Procházka
V Brně, 16. listopadu 2018*

Dear Contributors and Readers,

The past year saw two important innovations concerning the open access journal Přehled výzkumů. As we previously informed you electronically in volume one this year, we have been indexed in the Scopus citation database since March 2018. This undoubtedly positive news was followed by the launch of a complete database register of all years and volumes of the magazine, which were processed as part of the Strategy AV21 “Memory in the Digital Age” project. The register is available online at the Přehled výzkumů website in the Search Paper section where you can find the form with the advanced multi-criteria search. We are currently preparing the studies and reports in PDF format to match your search results.

The second volume features two contributions regarding the Roman Age and three papers concerning the later phases of the Late Middle Ages. Ondrej Šedo explores the broad context of some of the cultic practices associated with the demise of various objects in the antiquity against the background of the excavations of a well discovered in the famous Roman site of Mušov-Neurissen. Marek Vlach focuses on the possibilities of demographic modelling and simulation using the example of the Marcomanni population in the mid-stream of the Danube. Marian Mazuch, Marek Hladík and Lumír Poláček present the topic of grave pits at the Great Moravian Mikulčice burial grounds with the emphasis on the so-called tombs. Pavel Šlězár presents an overview of the current level of knowledge of early medieval settlements in the cadastre of Moravičany, particularly the fortified site of Soutok. In her contribution, Miriam Nývltová Fišáková evaluates osteological finds from the research of the 10th/12th-century horizon in Přerov, Upper Square No. 19 and 20.

You will surely enjoy the new graphic design and extended editorial cooperation with the authors that are presented in this 60th, jubilee edition of the magazine.

On behalf of the editors,

*Šárka Krupičková and Rudolf Procházka
Brno, November 16, 2018*

Obsah

Studie a krátké články Case Studies and Short Articles Studien und kurze Artikel	7
<i>Radka Knápek, Ondrej Šedo</i> Manipulace s těly jelenů v době římské a možnosti interpretace nálezu ze studny zkoumané při výzkumu v trati Mušov-Neurissen	9
<i>Marek Vlach</i> Demography modelling and simulation of the barbarian populations of the “Marcomannic” settlement structures of the Middle Danube region	45
<i>Marian Mazuch, Marek Hladík, Lumír Poláček</i> Úpravy hrobových jam, konstrukce v hrobech a fenomén tzv. hrobek v Mikulčicích	87
<i>Karel Faltýnek, Jakub Novák, Pavel Šlězár</i> Raně středověké osídlení v Moravičanech na Soutoku	119
<i>Miriám Nývltová Fišáková</i> Masná složka potravní subsistence hradu Přerov na příkladu výzkumu č. p. 19, 20 (10./11. – 12. století)	161
Přehled výzkumů na Moravě a ve Slezsku 2017 Overview of Excavations in Moravia and Silesia 2017 Übersicht den Grabungen in Mähren und Schlesien 2017	197
Středověk a novověk, Middle Ages and Modern Times, Mittelalter und Neuzeit	
Bílovec (k. ú. Bílovec-město, okres Nový Jičín)	199
Bílovec (k. ú. Bílovec-město, okres Nový Jičín)	200
Bílovec (k. ú. Bílovec-město, okres Nový Jičín)	202
Bílovec (k. ú. Bílovec-město, okres Nový Jičín)	203
Blansko (okr. Blansko)	204
Boskovice (okr. Blansko)	206
Brno (okr. Brno-město)	206
K. ú. Město Brno	207
K. ú. Staré Brno	212
K. ú. Štýřice	212
K. ú. Veverí	213
Kat. Brno-město	216
Kat. Staré Brno	217
Kat. Štýřice	217
Kat. Veverí	218
Brno (okr. Brno-město)	225
Brno (k. ú. Maloměřice, okr. Brno-město)	226
Brno (k. ú. Trnitá, okr. Brno-město)	227
Brno (k. ú. Zábrdovice, okr. Brno-město)	228
Březina (k. ú. Proseč u Březiny, okr. Brno-venkov)	229
Bučovice (okr. Vyškov)	229
Bystrička (k. ú. Bystrička I, okr. Vsetín)	230
Čáslavice (okr. Třebíč)	230
Černá Hora (okr. Blansko)	230
Dobromilice (okr. Prostějov)	231

Dolní Loučky (okr. Brno-venkov)	232
Francova Lhota (k. ú. Pulčín, okr. Vsetín)	232
Holešov (okr. Kroměříž)	232
Hostěnice (okr. Brno-venkov)	233
Hostěnice (okr. Brno-venkov)	233
Hrabová (k. ú. Hrabová u Dubicka, okr. Šumperk)	234
Hradec nad Moravicí (okr. Opava)	235
Hutisko-Solanec (k. ú. Hutisko, okr. Vsetín)	236
Ivančice (okr. Brno-venkov)	236
Jamolice (okr. Znojmo)	238
Jaroměřice nad Rokytinou (okr. Třebíč)	240
Starý Petřín (k. ú. Jazovice, okr. Znojmo)	241
Jedovnice (okr. Blansko)	241
Jedovnice (okr. Blansko)	241
Jihlava (okr. Jihlava)	242
Jihlava (k. ú. Staré Hory, okr. Jihlava)	243
Jihlava (okr. Jihlava)	243
Jihlava (okr. Jihlava)	244
Jihlava (k. ú. Staré Hory, okr. Jihlava)	245
Jihlava (k. ú. Staré Hory, okr. Jihlava)	246
Jihlava (okr. Jihlava)	246
Jimramov (okr. Žďár nad Sázavou)	246
Jívová (okr. Olomouc)	247
Kostelec (k. ú. Kostelec u Jihlavy, okr. Jihlava), Dolní Cerekev (k. ú. Dolní Cerekev, okr. Jihlava)	248
Krnov (k. ú. Opavské předměstí, okres Bruntál)	250
Kroměříž (okr. Kroměříž)	251
Kunštát (k. ú. Kunštát na Moravě, okr. Blansko)	251
Kuřim (okr. Brno-venkov)	251
Lipovec (k. ú. Lipovec u Blanska, okr. Blansko)	251
Litenčice (okr. Kroměříž)	252
Loštice (okr. Šumperk)	252
Lysice (okr. Blansko)	254
Mokrá-Horákov (k. ú. Horákov, okr. Brno-venkov)	255
Moravské Budějovice (okr. Třebíč)	255
Moravský Krumlov (okr. Znojmo)	256
Moravský Krumlov (okr. Znojmo)	257
Náměšř na Hané (okr. Olomouc)	258
Náměšř nad Oslavou (okr. Třebíč)	259
Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc)	259
Olomouc (k. ú. Olomouc-město, okr. Olomouc)	261
Olšany u Prostějova (okr. Prostějov)	261
Orlovice (k. ú. Orlovice, okr. Vyškov)	262
Ostrovačice (okr. Brno-venkov)	262
Podivín (okr. Břeclav)	263
Podivín (okr. Břeclav)	263
Pohled (okr. Havlíčkův Brod)	264
Popůvky (k. ú. Popůvky u Brna, okr. Brno-venkov)	264
Prusy-Boškůvky (k. ú. Moravské Prusy, okr. Vyškov)	264
Přerov (k. ú. Předměstí, okr. Přerov)	265
Puklice (k. ú. Puklice, okr. Jihlava)	265
Rejchartice (k. ú. Rejchartice u Šumperka, okr. Šumperk)	266
Rosice (k. ú. Rosice u Brna, okr. Brno-venkov)	267
Rostěnice-Zvonovice (k. ú. Rostěnice, okr. Vyškov)	267
Říčany (k. ú. Říčany u Brna, okr. Brno-venkov)	268
Senetářov (k. ú. Senetářov, okr. Blansko)	268
Senetářov (k. ú. Senetářov, okr. Blansko)	269
Skalka (k. ú. Skalka u Prostějova, okr. Prostějov)	269
Staré Město (k. ú. Staré Město u Uherského Hradiště, okr. Uherské Hradiště)	270
Šelešovice (okr. Kroměříž)	270

Štěpánov (k. ú. Stádlo, okr. Olomouc)	271
Telč (okr. Jihlava)	271
Tlumačov (k. ú. Tlumačov na Moravě, okr. Zlín)	272
Troubsko (okr. Brno-venkov)	272
Třebětice (okr. Kroměříž)	273
Třebíč (okr. Třebíč)	273
Třinec (k. ú. Guty, okr. Frýdek-Místek)	274
Uherčice (k. ú. Uherčice u Znojma, okr. Znojmo)	274
Uherské Hradiště (okr. Uherské Hradiště)	276
Valašské Meziříčí (k. ú. Krásno nad Bečvou, okr. Vsetín)	277
Velká Bíteš (okr. Žďár nad Sázavou)	278
Vyškov (okr. Vyškov)	279
Zašová (okr. Vsetín)	279
Zlín (k. ú. Malenovice u Zlína, okr. Zlín)	279
Zubří (okr. Vsetín)	280
Žeranovice (okr. Kroměříž)	281
Žeranovice (okr. Kroměříž)	281
Žeranovice (okr. Kroměříž)	282
Zprávy o činnosti	283

STUDIE A KRÁTKÉ ČLÁNKY
CASE STUDIES AND SHORT ARTICLES
STUDIEN UND KURZE ARTIKEL

Recenzovaná část

Peer-reviewed part

Rezensierter Teil

ÚPRAVY HROBOVÝCH JAM, KONSTRUKCE V HROBECH A FENOMÉN TZV. HROBEK V MIKULČICÍCH

MARIAN MAZUCH, MAREK HLADÍK, LUMÍR POLÁČEK

Abstract

Arrangements of grave pits, structures in graves and the phenomenon of “tombs” in Mikulčice. The paper’s primary objective is to discuss the arrangements of grave pits at the Early Medieval agglomeration Mikulčice-Valy. They include steps, wooden structures, stone structures and special arrangements. The established facts about the form, frequency, etc., are then compared with the situation at other central fortified settlements in Great Moravia (Pohansko near Břeclav and Staré Město – Uherské Hradiště). The second objective of the book is to critically evaluate the phenomenon of so-called “tombs” at the burial site near the 3rd church on the acropolis of the Mikulčice fortified settlement. Since the introduction of this term in archaeological literature by J. Poulík in 1967, these find units have never been comprehensively presented and their interpretation as tombs with stone structures has not been adequately documented or backed by arguments. The paper is based on the original documentation of the research in 1956–1957; these find units are reinterpreted using analysis and comparison of the burial rite attributes of the graves. Based on the analysis of the find situation, the authors do not consider the term “tomb” as relevant at the Mikulčice agglomeration.

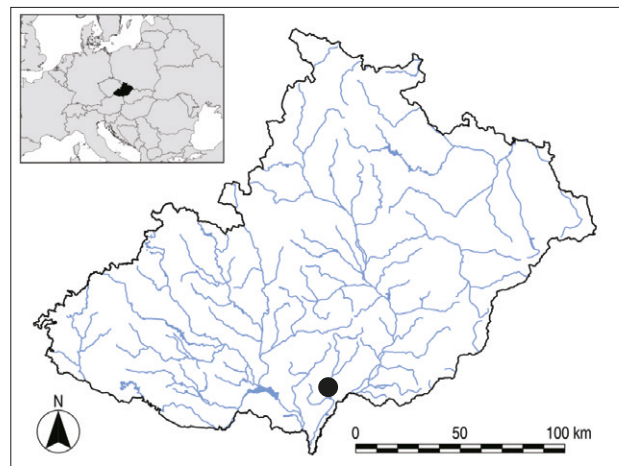
Keywords

Early Middle Ages – Great Moravia – Mikulčice – burial site – arrangements of grave pits – structures in graves – tomb

V souvislosti s řešením problematiky nejvyšších elit v Mikulčicích naléhavě vyvstává otázka tzv. hrobek spojovaných tradičně s projevy nejvyšších společenských elit Velké Moravy. Otázku takzvaných hrobek nelze řešit, aniž bychom zohlednili celou problematiku úprav hrobových jam v prostředí mikulčického mocenského centra. Na rozdíl od hrobek, kterým byla zejména v počátcích terénního výzkumu v Mikulčicích věnována značná pozornost, stály běžné úpravy hrobových jam včetně dřevěných a kamenných konstrukcí vesměs na okraji pozornosti (na rozdíl od venkovských pohřebišť v zázemí centra; viz Mazuch et al. 2017). Souvisí to částečně s nepříznivými lokálními podmínkami pro zachování konstrukčních prvků hrobových jam, částečně se špatnou čitelností těchto prvků v terénu. Obecný problém evidence a dokumentace úprav hrobových jam v Mikulčicích spočívá ve skutečnosti, že větší část z cca 2500 prozkoumaných hrobů v Mikulčicích nebyla zahloubena do podloží, ale pouze do tmavé kulturní vrstvy. Možnosti rozlišení odpovídajících terénních kontextů jsou takto velmi omezeny.

Poznání identity a životního stylu nejvyšší aristokracie Velké Moravy je bezprostředně závislé na hrobové archeologii (viz např. Poláček, Velemínský 2013). Hroby a pohřebišť Velké Moravy představují díky souhře pozitivních okolností nesmírně bohatý pramen

poznání tehdejší společnosti. Hrobové nálezy v kombinaci s biologickou výpovědí kosterních pozůstatků mají dnes schopnost přinést nejzásadnější informace dotýkající se sociálních struktur Velké Moravy. Stinnou stránkou věci je bohužel faktický stav zpracování velkomoravských pohřebišť, o Mikulčicích nemluvě. Teprve po šedesáti letech od objevu mikulčických velmožských hrobů u 2. a 3. kostela jsou připravovány pramenné publikace odpovídajících nekropolí i samotných kostelních staveb. Netřeba zamlčovat, že tyto

Poloha studované lokality na mapě Moravy.
Location of the site on map of Moravia.

prameny jsou z dnešního hlediska těžce poznamenané metodikou tehdejšího terénního výzkumu, kvalitou dobové dokumentace, dnešním stavem dochování originální dokumentace i nálezového fondu a celkově ztrátou informací „z prodlení“. Význam a jedinečnost daných objevů jsou však natolik zásadní, že přes výše uvedená omezení vyžadují bezpodmínečně systematickou a kritickou publikaci odpovídajících pramenů.

Největší ztrátou posledních let byly škody na dokumentaci a materiálu způsobené tragickým požárem mikulčické základny v roce 2007. Ačkoliv archiv mikulčického výzkumu je dnes obnoven na základě duplicitních materiálů a kopií, chybí nám originální kresebná a částečně i verbální dokumentace. Černobílé kopie plánů nenahradí původní kolorovanou dokumentaci kostelních staveb, pohřebišť a hrobů. „Hrobové celky“, konvoluty stručních – sice zdaleka ne dokonalých a jednotných – popisů všech dvou a půl tisíce mikulčických hrobů dosud nebyl nahrazen a chybí při jakémkoliv pokusu o archeologické vyhodnocení hrobů. Fotografie, pokud se dochovaly, postrádají často popisy, neboť knihy negativů zanikly při požáru. Za těchto podmínek představuje práce s mikulčickými hroby doslova detektivní práci, což se bohužel musí projevit na výsledku. Z toho důvodu je nutné pojímat předkládaný text jako maximum možného; k ideálnímu stavu očekávanému od moderní analýzy daného problému má samozřejmě daleko.

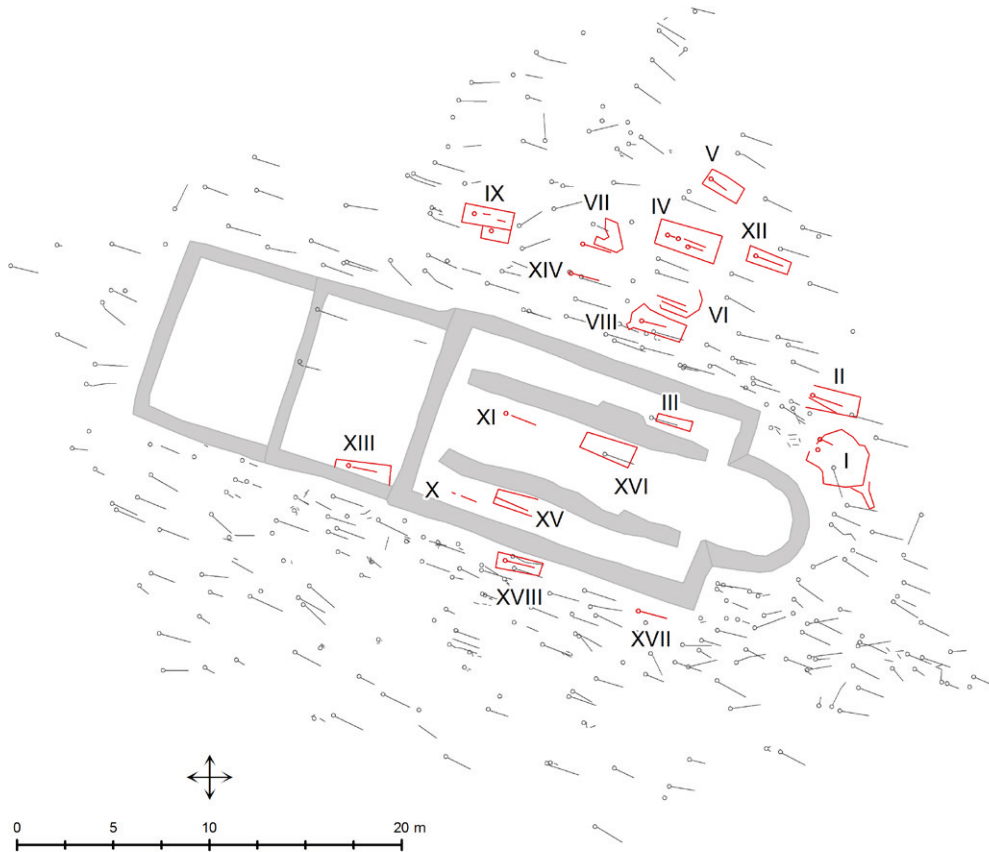
Z hlediska pramenů a srovnávacího materiálu vstupujících do naší analýzy jsou vedle souboru mikulčických hrobů nejdůležitější nekropole ze zázemí centra, zejména Prušánky (Klanica 2006a; 2006b), dále publikované pohřebištní celky z Břeclavi – Pohanska (Kaloussek 1971), Starého Města – Na Valách (Hrubý 1955) a Uherského Hradiště – Sadů (Galuška 1996). V otázce hrobek poskytuje nejbližší a nejcennější srovnání velkomoravské pohřebiště v Uherském Hradišti – Sadech. V případě mikulčických hrobů vycházíme z publikovaných údajů (které ovšem reprezentují jenom malou část zde zjištěných hrobů), z terénní dokumentace, dále ze speciálního výpisu terénních informací o hrobech s doklady dřevěných a kamenných konstrukcí (dále „Výpis hrobů“) pořázeného ještě v době před požárem mikulčického pracoviště a zachráněného v elektronické podobě, a to na základě dnes bohužel zaniklého konvolutu „Hrobových celků“ (popisy jednotlivých hrobů - terénní informace spolu s výčtem hrobového inventáře, řazené dle čísel hrobů) a z výsledků revizního výzkumu kostelů v letech 2007–2013.

Úpravy hrobových jam a různé konstrukce v hrobech představují fenomén, s jehož pomocí můžeme sledovat vztahy ve velkomoravské společnosti ve dvou rovinách. V prvním kroku je možné, pokud na tento fenomén hledíme v širších souvislostech celkového pohřebního ritu, klást dotazy směřující k sociálnímu a ekonomickému postavení pohřbených jedinců. Druhá rovina nás zase

obrací k otázkám religiózním, tedy k hledání základních parametrů vztahu velkomoravské společnosti a nadpřirozeného světa (světa záhrobí). Pokud toto východisko aplikujeme přímo na zde předkládanou práci, můžeme tyto dvě roviny označit jako rovinu technologickou a rovinu významovou. První, technologická, je přímo závislá na řemeslně-ekonomické bázi společnosti, zároveň je však determinovaná sociálními vztahy. Druhá, významová, v sobě ukrývá náboženské ale i sociální příčiny tvorby té které varianty realizace pohřbu. Popsání a pochopení sledovaného fenoménu v obou těchto rovinách je komplexní a velmi složitý proces. Jak jsme však ukázali v práci postavené na analýze dat z pohřebišť situovaných mimo velkomoravská centra (Mazuch et al. 2017), je možné i v našem geografickém prostředí, ve kterém se nám organické materiály zachovávají jen velmi ojedíle, budovat komplexní modely a interpretace tohoto fenoménu pohřebního ritu velkomoravské společnosti.

Je paradoxní, že zatímco v případě jiných fenoménů velkomoravské společnosti (stavitelství/architektura, řemeslo, obchod, subsistenční strategie apod.) se při výzkumu opíráme především o data z centrálních lokalit, problematiku sledovanou v této práci jsme dosud studovali téměř výlučně na základě pohřebišť z prostoru mimo opevněná centra. Příčina této situace je zřejmá: jednak jde o malou míru dochování dřevěných nebo i kamenných konstrukcí v hrobech v prostoru centrálních lokalit, jednak se zde projevuje fakt, že veškeré podklady jsou staršího data (příčinám tohoto stavu se věnujeme níže). Uvedený paradox v prostorovém rozložení dat (centrum vs. okolí a periferie) však při podrobnějším zkoumání ukazuje na hlubší problém prostorové disproporce archeologických pramenů, kterému musíme věnovat pozornost, pokud chceme z pramenů co nejefektivněji extrahovat informace o velkomoravské společnosti. Pokud bychom tuto skutečnost nereflekovali a nesnažili se o „vyrovnání“ uvedené disproporce, dostali bychom se do situace, kdy bychom závěry a srovnání či různé analýzy realizovali na základě nestandardních (nenormálních) dat. Pokud bychom pracovali jen s daty z centrálních lokalit, v podstatě bychom brali v úvahu pouze malý „anomální“ výřez z celé široké škály sociálních a ekonomických interakcí zkoumané společnosti. Jelikož centrální lokality jako jakési pomyslné vrcholy (anomálie) celé sídelní a ekonomické hierarchie v sobě kumulovaly velké množství funkcí a významů, je problematické v této spleti vztahů extrahovat základní ekonomické, sociální i duchovní vzorce fungování společnosti. Pokud bychom naopak pracovali pouze s daty pocházejícími z prostoru mimo centra, neodhalili bychom mimo jiné důležité parametry vztahů probíhajících mezi centry, okolím a periferií. Proto je nezbytné zkoumat velkomoravskou společnost v prostorově a funkčně variabilní krajině.

Pojem hrobky uvedl do literatury J. Poulík (1967, 108, 147–148), přičemž mu šlo tehdy především o tzv. zděné

Obr. 1. Mikulčice-Valy, plocha 3. kostel 1956-57. Půdorys 3. kostela, hroby v jeho okolí a tzv. hrobky I–XVIII (autor M. Hladík).

Fig. 1. Mikulčice-Valy, 3rd church site 1956-57. Ground plan of the 3rd church, graves in its vicinity and so-called vaults I–XVIII (author M. Hladík).

hrobky. Sledování tohoto fenoménu v Mikulčicích má však mnohem starší počátky. Při výzkumu pohřebiště u 3. kostela v letech 1956–1957 bylo termínem hrobka označeno 18 hrobů. Tyto hrobky byly značeny římskými číslicemi I–XVIII, přesto si paralelně uchovaly číslování arabskými číslicemi ve standardní mikulčické číselné řadě hrobů. Šlo tedy přibližně o 3 % z celkového počtu 564 zachycených hrobů u 3. kostela – baziliky (Poláček, Marek 2005, 56–67) (obr. 1). Ačkoliv byl pojem hrobka dále užíván, a to včetně specifického číslování v rámci nomenklatury mikulčických hrobů, nikde v literatuře ani v interních dokumentech mikulčického výzkumu nelze dohledat vlastní definici toho, co bylo považováno za hrobky, a jak se tyto lišily od běžných hrobů. Asi nejznámější mikulčickou „hrobkou“ je hrob XVI, resp. H580, v hlavní lodi baziliky neblaze proslulý problematickým spojením s hledaným hrobem arcibiskupa Metoděje (naposledy Klanica 2013).

Při bližší analýze hrobů označovaných jako hrobky (viz dále) se ukázalo, že definice tohoto pojmu je

výsledkem mísení několika jevů, které se obecně objevují v hrobech velkomoravského stáří a jsou odrazem úprav hrobových jam a užití konstrukcí uvnitř hrobů. Ještě než se blíže podíváme na problém vlastních hrobek, nejprve si tyto jednotlivé jevy jako základní charakteristiky/kategorie představíme, a to s důrazem na jejich výskyt na mikulčickém hradě.

V oblasti úprav vlastní hrobové jámy jde o následující jevy: stupně ve stěnách hrobových jam a tzv. speciální úpravy v hrobových jamách (žlábký, jamky ve dnech, půlkruhové výběžky v rozích či v podélných stěnách hrobu; blíže viz Mazuch et al. 2017, 75–97). Konstrukce v hrobových jamách lze rozdělit na dřevěné (mobilní: rakve nebo rakve s železnými pásovými kováními; stacionární vybudované předem z desek či fošen na dně hrobové jámy: dřevěná obložení mrtvého; podrobně viz Mazuch et al. 2017, 58–69) a kamenné (s prokazatelným záměrným vkladem, což může být u značné části kamenů zjištěných v hrobech zpochybnitelné, viz dále).

Jaké kategorie/typy konstrukcí v hrobech či specifických úprav hrobových jam tedy z velkomoravského prostředí známe a jaký podíl představují proti případům, kdy byli mrtví uloženi přímo na dno hrobové jámy a jednoduše zasypani hlínou? Pokusili jsme se podrobně revidovat klasifikaci konstrukcí v hrobech a speciálních úprav hrobových jam u velkomoravských hrobů; k tomu účelu byly využity hroby s nejlépe provedenou a dobře dochovanou dokumentací a realizovány nejrůznější statistické analýzy (Mazuch et al. 2017). Naprostá většina hodnocených hrobů sice patřila vesnickému prostředí, ovšem jsme schopni doložit, že konstrukce v hrobech či nejrůznější úpravy hrobových jam byly přítomny i ve velkomoravských mocenských centrech včetně kostelních pohřebišť. Nevíme pouze, jak četné byly tyto úpravy ve srovnání s venkovským prostředím. Zásadní otázkou, vedle jednotného způsobu typologizace prvků vnitřní konstrukce hrobů, je totiž v tomto ohledu míra dochování. Prokázali jsme, že tento aspekt je zcela závislý na vlivu postdepozičních procesů, především n-transformací (viz Macháček 2001, 13–15), ale i na hloubce hrobů v případě dřevěných konstrukcí (viz dále). Vedle toho zde hrál velkou roli lidský faktor, tj. schopnost pracovníků odkrývajících hroby provádět podrobnou a fundovanou dokumentaci, a to na základě jasně stanovené metodiky odkryvu (např. provádění řezů v zásepech hrobů). Nezbytná byla dostatečná informovanost těchto pracovníků: bez znalostí o specifikách dřevěných konstrukcí v hrobech a speciálních úpravách ve dnech hrobových jam docházelo k častému přehlédnutí stop po těchto prvcích, z čehož pramenila mimo jiné představa o zdánlivě nízkém podílu výskytu dřevěných konstrukcí v hrobech.

1. Užití stupňů ve stěnách hrobových jam

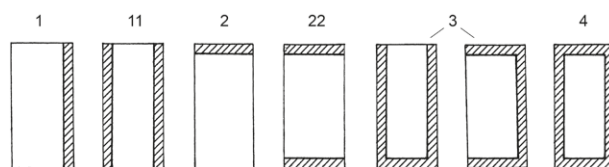
Stupňům ve stěnách hrobových jam jsme se věnovali v již zmíněné nedávno vydané monografii (Mazuch et al. 2017, 46–47, 168–170). K interpretaci významu tohoto leckdy výrazného a zvláštního prvku v hloubení hrobové jámy lze říci jen málo. Vedle zmenšení půdorysu jámy a tím snížení kubatury zeminy nutné k přemístění při kopání hrobu v zájmu časové a energetické úspory bylo možné stupně využít i jako platformu pro položení víka dřevěných konstrukcí. Paradoxně se ukázala jako neudržitelná představa, že by stupně mohly suplovat právě dřevěné konstrukce. Analýza většího souboru hrobů naopak ukázala, že stupně jsou provázeny velmi často přítomností konstrukcí (tamtéž, 169). Tento jev bude třeba ještě ověřit na dalších souborech nově zkoumaných lokalit s kvalitní dokumentací, správnou metodikou terénních prací i dostatečným dochováním dřev. Jiné vysvětlení existence stupňů, než úsporu času a energie, jsme nenašli. Zajímavé ovšem je, že četnost jejich výskytu se výrazně mění u jednotlivých lokalit (tamtéž 170,

obr. 117). Celkově šlo v rámci sledovaného souboru s více jak tisícem velkomoravských hrobů o 13 % hrobových jam s některým typem stupňů.

Posoudit frekvence užívání stupňů ve stěnách hrobových jam na centrálních lokalitách je velmi obtížné. Důvodem je ne zcela dostačující, popřípadě nedostupná dokumentace a obecně nedostatečná kvalita dat především z mikulčických a staroměstských výzkumů. Rovněž problémy se čtením terénu v nepříznivých půdních podmínkách těchto lokalit nutí k opatrnosti v interpretaci získaných dat. Dle analýzy provedené na vesnických pohřebištích bylo exaktně zjištěno, že stupně v hrobových jamách se vyskytují v různé míře a provedení – liší se výrazně lokalita od lokality (na druhé straně – liší se v mnoha případech nemáme prozkoumána celá pohřebiště, nemůžeme tedy v tomto ohledu vyloučit určité prostorové rozdíly – koncentrace, či naopak absence v rámci jedné lokality). Má to patrně co do činění s kvalitou/soudržností podloží (Mazuch et al. 2017, 169). Na základě navržené klasifikace stupňů (viz obr. 2) se ukázalo, že celkově byl nejužívanější náš typ 11 s 59 %, následovaný typem 4 s 15 % (tamtéž 168, obr. 116).

Na pohřebišti ve Starém Městě – Na Valách máme stupně doloženy celkem pouze v 15 případech; V. Hrubý (1955, 62) je nazývá „sklípky“. Vzhledem k celkovému počtu bezmála 1500 hrobů je výskyt téměř zanedbatelný (1 %). Jde o Hrubého typu II-1, 3, 5, 6, 7, které odpovídají výše zmíněnému nejčastěji se vyskytujícímu typu 11, a Hrubého typu II-2 a 4, které náležejí našemu typu 4 (Hrubý 1955, 61, obr. 5). Typ 11 byl odkryt v deseti hrobech, typ 4 pouze v pěti případech. Luděk Galuška ve své monografii komplexně pojednávající sadský církevní areál s téměř 80 velkomoravskými hroby (Galuska 1996) stupně ve stěnách hrobů neuvádí ani v jednom případě.

Poněkud častější výskyt stupňů je zaznamenán na Pohansku u Břeclavi (viz tabulka na obr. 3). V rámci pohřebiště u 1. kostela je možné odvodit existenci stupňů v hrobech z půdorysných schémat hrobů v kombinaci s popisy (Kalousek 1971). Celkově jde o 8 hrobů; všechny zároveň obsahovaly i rakev. V pěti

Obr. 2. Typy stupňů v hrobových jamách (dle Mazuch et al. 2017, 47, obr. 12).

Fig. 2. Types of steps in grave pits (according to Mazuch et al. 2017, 47, Fig. 12).

případech nelze z popisu rozhodnout, zda „schodkovitým odsazením stěn“ není spíše myšlena vlastní výplň rakve s mrtvým, která se patrně mírně barevně odlišovala od zbytku zásypu mimo obrys konstrukce (sám autor publikace to ostatně způsobem popisu naznačuje). Kombinace stupňů a konstrukcí je nicméně velmi typická, jak jsme zjistili v případech vesnických pohřebišť. Mimo jiné tím padá i hypotéza o budování stupňů v hrobech jako náhražce použití dřevěné konstrukce (srov. Mazuch et al. 2017, 169). Vedle otázky skutečného počtu hrobů se stupni na tomto pohřebišti je obtížná i jejich klasifikace na základě publikovaných popisů. Ani v jednom případě nelze jednoznačně určit typ. Převládá patrně náš typ 4, ovšem jen v případě, že nedochází k výše zmíněné záměně s výplněmi rakví. Moderní výzkum pohřebišť u 2. kostela byl publikován v nedávné době včetně kompletního katalogu hrobů (Macháček et al. 2016). Na základě podrobně publikovaných hrobových celků (včetně fotografií) v tomto katalogu jsme ve 152 hrobech identifikovali 10 případů výskytu stupňů (výsledek překlasifikování do naší typologické řady viz tabulka na obr. 3), ovšem vše je v podstatě negováno vyjádřením autorů výzkumu, že tyto domnělé stupně jsou pouze výsledkem upřesňování originálního tvaru výkopu hrobu v obtížně rozpoznatelných půdních podmínkách na lokalitě (viz Macháček et al. 2016, 28; za upozornění děkujeme R. Přichystalové).

Pohansko I. kostel		Pohansko II. kostel	
číslo hrobu	typ stupně	číslo hrobu	typ stupně
4	4	54	2
16	4 (?)	83	4
39	11 (?)	87	2
79	4 (?)	88	3
84	4 (?)	92	1
96	4 (?)	93	4
180	4 (?)	108	3
286	3 (?)	109	3
		116	4 (?)
		134	2
		136	1 (?)
		141	2
		158	1
		184	1
		197	3 (?)
		201	1 (?)

Obr. 3. Pohansko u Břeclavi. Zastoupení typů stupňů v hrobových jámách na pohřebištech u kostela 1 a 2.

Fig. 3. Pohansko near Břeclav. Frequency of step types in grave pits at burial sites near church 1 and 2.

Dle současných možností revize hrobových celků z Mikulčic (viz současný stav dokumentace v úvodu práce) je hodnocení původního výskytu stupňů na této lokalitě velmi obtížné. Můžeme tak vycházet pouze z „Výpisu hrobů“ (který zahrnuje jen hroby s registrovanými dřevěnými či kamennými úpravami hrobových jam), z publikovaných údajů nebo výsledků revizního výzkumu kostelů 2007-13. U 2. kostela můžeme z popisů hrobů identifikovat velmi nízké stupně u dvou hrobů: H90 (typ 1) a H125 (typ 11), u 3. kostela víme o jediném hrobu H250, navíc s atypickou J–S orientací (patrně typ 3). Na základě publikovaného katalogu a analýzy pohřebišť u 6. kostela můžeme předpokládat stupně u tří hrobů: H114, H153 a H170. Pouze jediný z nich, hrob H175, lze typově určit jako hrob se stupni našeho typu 4; u zbylých dvou musíme kvůli kusé dokumentaci spoléhat na popis v publikovaných katalozích hrobů (Profantová 2003, 41) a konstatovat pouhou přítomnost nějakých stupňů ve stěnách těchto hrobů.

Terénní revize mikulčických kostelů v letech 2007–2013 přinesla objev tří nových při původním výzkumu nezjištěných hrobů, z nichž jeden, H2032

Obr. 4. Mikulčice–Valy, plocha 2. kostel 2007-08, nálezová situace hrobu H2032. Legenda: 1 – zachycený stupeň v hrobové jámě, 2 – linie desek z dřevěné konstrukce obložení, kopírující hranu stupně, 3 – speciální úprava ve dně hrobové jámy – žlábek typu 1 před vybráním zásypu (archiv ARÚB).

Fig. 4. Mikulčice–Valy, 2nd church site 2007-08, find situation of grave H2032. Legend: 1 – documented step in the grave pit, 2 – line of boards from the wooden structure of the lining along the step edge, 3 – special arrangement at the bottom of the grave pit - type 1 groove before removing the backfill (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

zasahující pod základy hlavní lodě 2. kostela, byl vybaven stupněm. Revizní sonda však zachytila jen část hrobu, zbývající partie zasahovaly pod negativ zdiva, takže typ stupně není možné stanovit (viz obr. 4).

Jak bylo řečeno výše, lze jen těžko odhadnout četnost užívání stupňů na kostelních pohřebištích velkomoravských centrálních lokalit. Nejspíše byl výskyt tohoto jevu v hrobech mocenských center o mnoho častější, než naznačují výše uvedené příklady. I přesto podíl takovýchto hrobů bude nejspíš odpovídat nejnižším hodnotám zjištěným na vesnických pohřebištích (kde je ovšem podíl stupňů na jednotlivých lokalitách poměrně značně proměnlivý, jak bylo uvedeno výše). Nejspíše nebude dosahovat tam zjištěné průměrné hodnoty 13 %, ačkoliv vzhledem k obtížné čitelnosti terénu, složité stratigrafii a relativně nízké kvalifikaci brigádníků nasazených na odkrytí hrobů v Mikulčicích se jedná o údaj velmi nejistý.

2. Dřevěné konstrukce

Výsledky analýzy téměř 1200 hrobů z velkomoravských lokalit vesnického prostředí ukázaly, že vybavení mrtvého dřevěnou konstrukcí, nejčastěji přenosnou rakví s pevným dnem a víkem, bylo v této době naprostým standardem (výčet analyzovaných pohřebišť viz Mazuch et al. 2017, 28). Míra použití tohoto prvku v procesu pohřbu patrně dosahovala hodnot kolem 80 %. Jde o odhad na základě skutečného zjištění stop po dřevě v kombinaci s přítomností tzv. sekundárních dokladů dřevěných konstrukcí (viz Mazuch et al. 2017, 285). Vedle toho se ukazuje, že některé typy rakví byly konstrukčně složitější (rakve s nožkami, s trámky pod dny, s přesahy čel přes dna rakví na způsob konstrukce postelí, atd.), na což odkazují tzv. speciální úpravy ve dnech a stěnách hrobových jam (viz dále; souhrnně Mazuch et al. 2017, 294–298). Tato míra dochování je však odhadnuta na základě více indicií, neboť přímé dochování stop po dřevě podléhá výše uvedeným n-transformacím a působení lidského faktoru při výzkumech. Dokumentovaný stav výskytu dřev se na jednotlivých pohřebištích značně liší, je vždy (někdy výrazně) nižší než stav původní. Pokud pomíme zmiňovaný lidský faktor, jde především o důsledek různé míry kontaminace dřevokaznou houbou (paradoxně díky jejímu rozkladnému vlivu jsou totiž stopy po dřevě zachovávány, v opačném případě dřevěné konstrukce z hrobů v průběhu času zcela mizí) a různého zastoupení mělkých hrobů do zhruba 1 m. Dřevokazná houba totiž nepřežívá při teplotách blížících se 0°C v důsledku promrzání půdy, tudíž mělké hroby obecně nevykazují stopy po dřevěných konstrukcích. Důležitý je též charakter podloží na tom kterém pohřebišti (souhrnně Mazuch et al. 2017, 282–284).

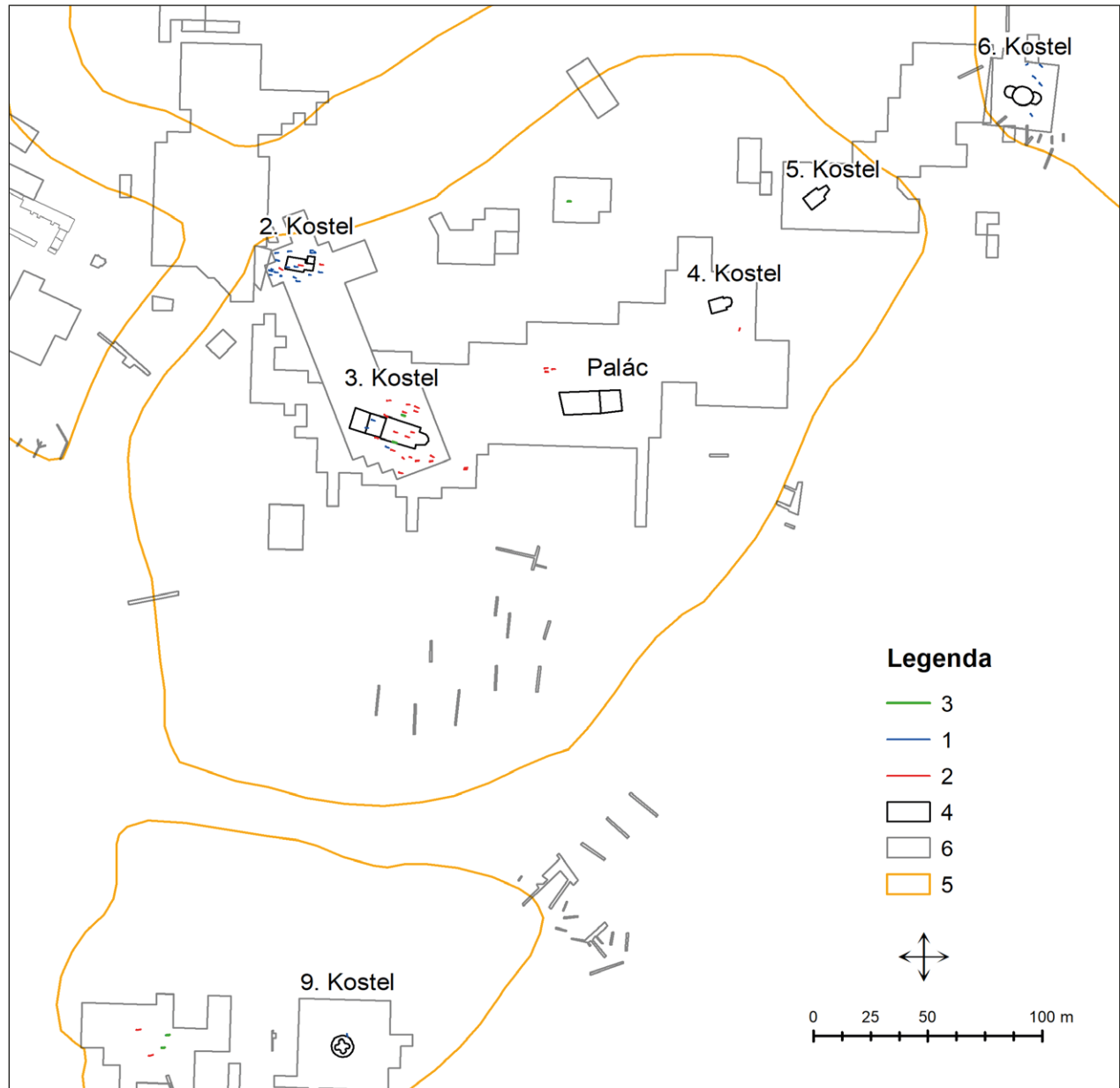
Na kostelních pohřebištích předních mocenských center Velké Moravy jsou sice dřevěné konstrukce

jednoznačně doloženy, ovšem opět s velmi rozdílným zastoupením. K problematice výskytu dřevěných konstrukcí na staroměstském pohřebišti Na Valách (Hrubý 1955, 56–57) jsme se kriticky vyjádřili v nové publikaci (Mazuch et al. 2017, 31–32). Výskyt dřevěných komponent zde byl zdaleka nejvyšší ze všech kostelních velkomoravských nekropolí i vzhledem k zcela výjimečným půdním podmínkám, které umožnily zachování dokonce jakýchkoli otisků/negativů dřev. Ovšem nejrůznější varianty úprav, které byly ve zmiňované publikaci V. Hrubého definovány kresebnými rekonstrukcemi, se jeví být dle zkušeností z jiných, mnohem lépe a podrobněji dokumentovaných pohřebišť v řadě případů pouze odrazem stavu dochování dřev v tom kterém místě určitého hrobu. Problémem tohoto pohřebiště je zejména absence kresebné dokumentace, která nebyla vůbec realizována; fotografická dokumentace se až na několik výjimek věnuje spíše záběrům kosterních pozůstatků pohřbených jedinců, popř. vlastních hrobových nálezů. Ačkoliv V. Hrubý ve své publikaci uvádí 229 hrobů s dřevy, nám se z jím publikovaných popisů hrobů podařilo získat informace o 235 hrobech s alespoň nějakým zachycením stop po dřevěných úpravách (222 hrobů přímo se dřevy, v 13 případech byla zjištěna jen železná úhlová pásová kování či železné tesařské skoby, lidově zvané kramle, dokládající někdejší dřevěnou rakev, přestože stopy po vlastním dřevu nebyly dochovány). Tento rozdíl lze jen obtížně vysvětlit, avšak vzhledem k malému rozdílu zůstává výsledný podíl dokumentovaných dokladů dřevěných konstrukcí v podstatě stejný (asi 16 % z celkového uváděného počtu 1479 hrobů). Diskutabilní se jeví výskyt dřevěného obložení přímo stěn hrobových jam; buďto jde o problém velmi neobvyklých postdepozicičních procesů na této lokalitě, nebo by muselo jít o místní specifikum v pohřbívání, které nebylo prokázáno na jiných lokalitách (podrobněji k tomuto tématu viz Mazuch et al. 2017, 171–172). Tak či tak v podstatě nelze, a to především vzhledem k výše uvedeným problémům s dokumentací, dřevěné konstrukce z pohřebiště Na Valách klasifikovat. Unikátní způsob dochování, byť v tomto případě spíše otisků, na této lokalitě však každopádně umožnil zachytit nejvíce dřev ze všech dosud zkoumaných kostelních pohřebišť. V Uherském Hradišti – Sadech byly registrovány pouze rakve, které byly vybaveny železnými pásovými kováními (k tomuto fenoménu blíže Galuška 2005, Poláček 2005). Jde o 12 hrobů uvnitř i vně kostela. L. Galuška soudí, že se v Sadech jiný typ rakví (tedy standardního provedení bez použití železných spojovacích elementů) nejspíše nevyskytl. Není však žádný důvod pochybovat o tom, že zde byly původně přítomny i tyto klasické konstrukce, pouze nebyly stopy po nich rozpoznány (k této premise srov. též Galuška 2005, 203).

Na pohřebišti u 1. kostela na Pohansku jsme dle dostupné literatury (Kalousek 1971) zjistili zachycení stop po dřevěné konstrukci pouze u 32 hrobů, ovšem bližší rozlišení kategorie, či dokonce typů konstrukcí,

není z dochované dokumentace možné. Nejspíše však místní podmínky a především malá průměrná hloubka hrobů (viz dále) ani neumožňovaly zachytit zřetelnější stopy po dřevěch. Tento předpoklad potvrzuje i novější výzkum pohřebiště kolem rotundy (2. kostel), kde typické stopy po zetlelém dřevě v podobě ten-

kých hnědých až černých linií, popř. doprovázených bílým povlakem, nebyly pozorovány. Vedle speciálních úprav, které nepřímo dokládají někdejší existenci dřevěných konstrukcí (viz dále), byly stopy po konstrukcích, resp. primárním dutém prostoru, registrovány v podobě barevných kontrastů pravoúhlých tvarů

Obr. 5. Mikulčice-Valy, prostorová distribuce hrobů s dřevěnými úpravami a kováními rakví v areálu mikulčického hradiska.

Legenda: 1 – hroby se stopami po dřevěných konstrukcích, 2 – hroby se železnými kováními rakví, 3 – hroby se stopami po dřevěných konstrukcích spolu se železnými kováními rakví, 4 – půdorysy kostelů a paláce, 5 – přibližné hranice sídelních areálů aglomerace, 6 – zkoumané plochy (autor M. Hladík).

Fig. 5. Mikulčice-Valy, spatial distribution of graves with wooden arrangements and iron coffin fittings at the Mikulčice fortified settlement. Legend: 1 – graves with traces of wooden structures, 2 – graves with iron coffin fittings, 3 – graves with traces of wooden structures together with iron coffin fittings, 4 – ground plans of churches and palace, 5 – “boundaries” of the agglomeration’s settlement areas, 6 – studied sites (author M. Hladík).

	dřevo	celkem
II. kostel	15	243
III. kostel	4	328
VI. kostel	5	200
Z1982	1	12
X1984–90	2	415
Σ	27	1198

	kování	celkem
II. kostel	3	243
III. kostel	19	328
Z1957-59	5	191
Z1982	1	12
X1984-90	4	415
IV. kostel	1	101
Σ	33	1290

Obr. 6. Mikulčice–Valy. Přehled zastoupení hrobů se stopami po dřevěných konstrukcích a s železnými kovánímí rakví v rámci jednotlivých ploch zkoumaných na hradisku.

Fig. 6. Mikulčice–Valy. An overview of the frequency of graves with traces of wooden structures and iron coffin fittings at the sites studied at the fortified settlement.

a rozměrů, odpovídajících nejspíše rakvím (celkem šlo o 30 hrobů). Bližší určení konstrukcí je však nemožné. Zdá se, že není náhodou, že výskyt takto zachycených jevů významně stoupá spolu s vyšším číslem označení hrobů. Odráží to způsob/postup výzkumu a zároveň podporuje teorii o obtížné zachytitelnosti stop po dřevěných konstrukcích v mělkých hrobech. V prvních sezónách výzkumu pohřebiště byly nejdříve odkrývány hroby nejmělkčí a též hroby stratigraficky nejmladší, a to v různých sektorech okolo kostela. V poslední sezóně pak byly prozkoumány (již z celé plochy) zbylé hroby, tedy ty stratigraficky nejstarší a často nejhlubší (za informace velmi děkujeme P. Dreslerovi). Výše uvedené pozorování lze doložit následujícím: v rozmezí hrobů 51 až 160 (110 hrobů) bylo popsáno 13 takovýchto stop po rakvích, zatímco mezi čísly 161 až 201 (40 hrobů) byly takové stopy zachyceny již v 18 hrobech. Podobně je tomu i v případě speciálních úprav den hrobových jam (viz dále). Pokud připočteme právě i speciální úpravy, šlo v případě 2. kostela na Pohansku o 38 hrobů s dokladem dřevěné konstrukce (u 5 hrobů byly odkryty jak stopy po rakvi, tak úpravy ve dnech v podobě žlábků). Další někdejší konstrukce by se daly samozřejmě dedukovat z tafonomie, resp. pozice koster (vyosení, excentricita uložení vůči osám hrobu) a dislokací kostí v původně

duťem prostoru, ovšem pouze s určitou mírou pravděpodobnosti.

Situace v Mikulčicích je patrně ještě komplikovanější než na ostatních dosud známých lokalitách. Za hlavní příčiny nízkého zastoupení dřevěných konstrukcí v Mikulčicích považujeme tyto skutečnosti: obecně menší průměrná hloubka hrobů (viz dále), intenzita pohřbívání se superpozicemi (často v kulturní vrstvě), nerozeznání nevýrazných stop po dřevěných konstrukcích při terénním odkryvu (množství nekvalifikovaných pracovníků v počátku příliš intenzivního výzkumu) a obecná neznalost či podcenění existence tohoto fenoménu. Dřevěné konstrukce v hrobech mikulčické aglomerace tak máme možnost vzhledem k výše uvedeným problémům poznat jen ve velmi omezené míře. Jejich základní kvantifikaci a prostorovou distribuci na hradišti vidíme na obrázcích 5 a 6. Ani zdaleka to však nereflektuje míru užívání dřevěných konstrukcí v prostředí živé kultury. Jde o stav fatálně deformovaný výše uvedenými faktory.

Kromě uvedených důkazů intenzivního používání dřevěných konstrukcí v okolí Mikulčic podporují naše tvrzení o větší míře používání dřevěných konstrukcí na aglomeraci i data přímo z pohřebišť u mikulčických kostelů. V této souvislosti přinesly cenné důkazy o intenzivním využívání dřevěných konstrukcí v hrobech revizní výzkumy mikulčických kostelů v letech 2007–2013 (předběžně Poláček 2014). Při těchto výzkumech se podařilo objevit 4 hroby s doklady dřevěných konstrukcí. Konkrétně jde o hroby H2032 a H265 z interiéru 2. kostela (hrob H265 byl odkryt v padesátých letech minulého století a znovu otevřen při revizním výzkumu 2007–2008), hrob H2035 z pohřebiště u 9. kostela a jeden (dosud nečíslovaný) hrob z pohřebiště u 3. kostela. Ve všech těchto případech se vyskytly speciální úpravy hrobových jam různých typů (viz dále), jež jednoznačně dokládají někdejší existenci dřevěných konstrukcí (rakví). Navíc v nově objeveném hrobě H2032 byly zachyceny vedle žlábků typu 2, dokládajících přítomnost rakve, zároveň pozitivní stopy po dřevěném obložení (typ nebylo možné určit, hrob nebyl při revizním výzkumu odkryt celý, viz obr. 4).

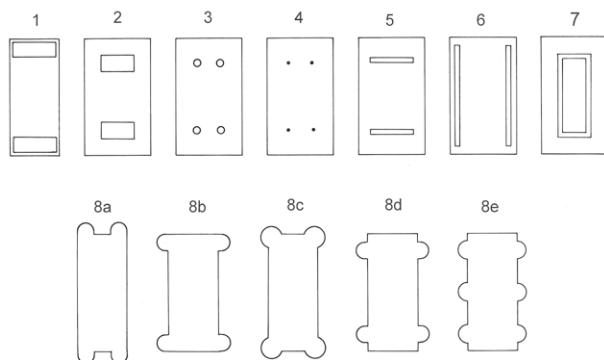
Pokud bereme v úvahu i uvedené hroby z revizních výzkumů kostelů, evidujeme ze všech výzkumů v prostoru celé mikulčické aglomerace pouhých 31 hrobů, u nichž jsou evidovány stopy po dřevěných konstrukcích. To představuje 1,2 % z celkového počtu hrobů objevených na hradišti. Železná kování rakví byla objevena v 33 hrobech, tedy u 1,3 % mikulčických hrobů. Z toho pouze v 5 případech se dochovala železná kování v hrobě společně s pozůstatky dřeva. Jde o hroby H500 a H544 u 3. kostela, hrob H1547 z plochy Z 1981-II v severní části akropole a hrob H1689 z Kosteliska, z plochy X 1984–1990 (přehled viz obr. 5, 6).

Ze zastoupení hrobů s dřevěnými konstrukcemi (ať už doloženými přímo pozůstatky po dřevě nebo železnými kováními rakví) v rámci jednotlivých prozkoumaných ploch na hradišti je na první pohled evidentní největší výskyt tohoto fenoménu na pohřebištích u 2. a 3. kostela (srov. obr. 5, 6). Tato skutečnost je markantním dokladem výše popisovaného vztahu mezi dochováním se stop po dřevěných konstrukcích v hrobech a hloubkou hrobů. Průměrná hloubka hrobů s dřevěnými konstrukcemi z pohřebiště u 2. kostela má hodnotu 151 cm od povrchu, zatímco celkový průměr hloubky hrobů na tomto pohřebišti je 117 cm. Hroby s dřevěnými konstrukcemi jsou tedy výrazně hlubší než průměr pohřebiště. K shodnému závěru se dopracujeme, pokud porovnáme hloubky hrobů s dřevěnými konstrukcemi od 2. kostela s průměrnými hloubkami hrobů při 6. kostele – 86 cm, nebo na Klášteřsku – 73 cm; podobně je tomu i v případě kostelních pohřebišť na Pohansku (viz Mazuch et al. 2017, 157–158). Jak jsme uvedli v úvodu této kapitoly, dřevo se v hloubkách výrazně menších než 1 m dochovává jen sporadicky. A právě s takovými hloubkami se bohužel setkáváme na centrálních lokalitách. Můžeme to patrně chápat jako jakýsi „degradační“ civilizační projev spojený s koncentrací obyvatel a omezeným, vnitřně strukturovaným prostorem, vymezeným opevněním.

3. Speciální úpravy hrobových jam

Pod pojem speciální úpravy hrobových jam zahrnujeme v našem pojetí prvky v podobě žlábků, důlků kruhových, oválných či obdélných tvarů a probarvených otisků různých tvarů ve dnech hrobových jam, stejně jako malé oblé výklenky či výběžky v rozích či na delších stranách hrobové jámy (podrobně k to-

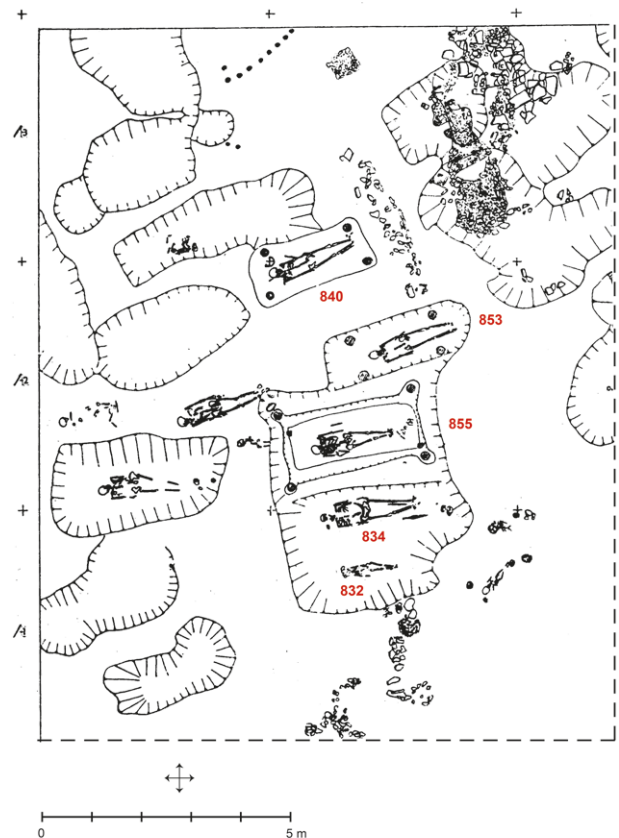

Obr. 7. Typy speciálních úprav hrobových jam (dle Mazuch et al. 2017, 76, obr. 40).

Fig. 7. Types of special grave pit arrangements (according to Mazuch et al. 2017, 76, Fig. 40).

muto fenoménu Mazuch et al. 2017, 75–97). Klasifikace těchto úprav je znázorněna schematicky na obr. 7. Důležitost tohoto fenoménu spočívá především v tom, že jeho přítomnost, ať už jakéhokoliv typu, odkazuje na někdejší existenci nějaké formy dřevěné úpravy (Mazuch et al. 2017, 89–91). Jde však jednoznačně o nejobtížněji zachytilý element v hrobových jamách. Je to způsobeno nedostatečnou mírou pozornosti, která je věnována začišťování prostoru dna hrobové jámy pod kostrou, respektive též narušováním či přebíráním dna při preparaci a vyjímání koster z hrobu. Proto je zřejmé, že i dosavadní registrování specifických úprav v hrobech, zejména těch ve dnech hrobových jam (čili všech vyjma typu 8, tj. výklenků do stěn), bylo velmi nízké, ačkoliv novější výzkumy se znalostí existence tohoto problému ukazují, že jejich skutečná četnost byla patrně o mnoho vyšší.

Ve Starém Městě – Na Valách byly V. Hrubým (1955) některé speciální úpravy identifikovány, respektive některé jím publikované varianty úprav

Obr. 8. Mikulčice–Valy, plocha Z 1965-66-I. Celková nálezořová situace na ploše se skupinou hrobů se speciálními úpravami (dle Klanica 1967, 102, tab. 26).

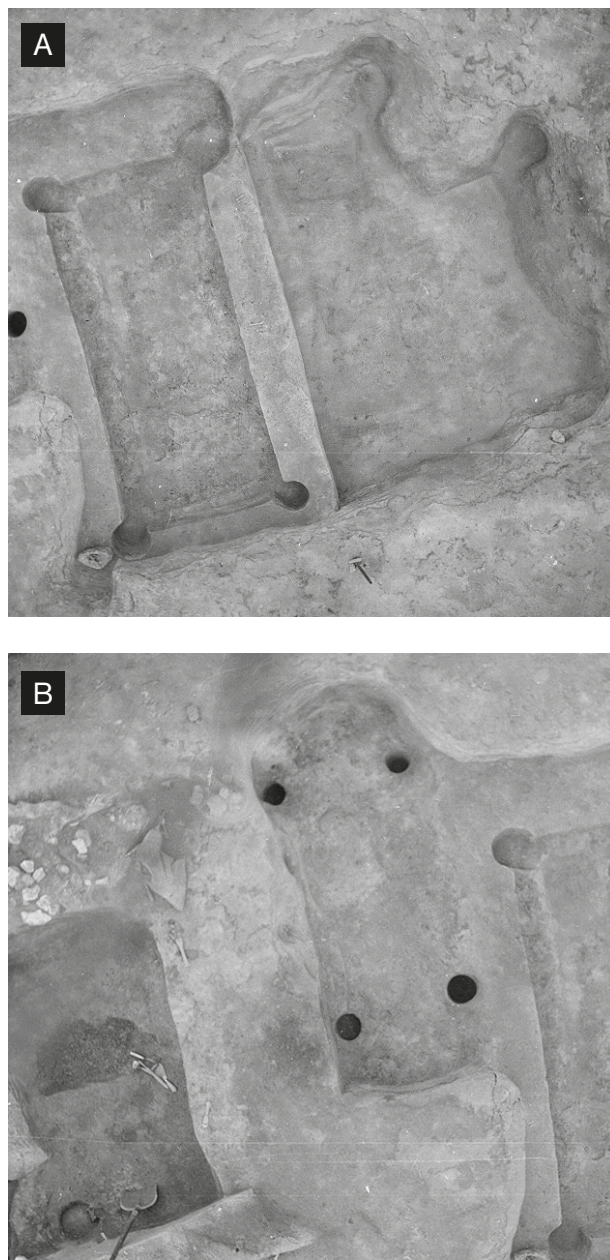
Fig. 8. Mikulčice–Valy, site Z 1965-66-I. Overall find situation at the site with a group of graves with special arrangements (according to Klanica 1967, 102, Tab. 26).

hrobových jam do značné míry připomínají svými vnějšími atributy typu úprav v naší klasifikaci. Je ovšem nutné připomenout, že určitou část pohřebiště zkoumali jeho předchůdci ještě v době, kdy archeologie nebyla plně profesionalizována, takže i on měl o mnoha hrobech informace pouze z dostupné dokumentace. Jde v součtu o devět hrobů. V pěti případech trámký či desky pod konstrukcemi odpovídají speciální úpravě typu 5 (hroby 43/48, 64/48, 116/51, 122/51 a 157/51), ve dnech dvou hrobů mohly být přítomny otisky typu 4 (hroby 52/48 a 68/48; mělo jít o čtyřhranné sloupky o rozměrech 8 × 8 až 8 × 10 cm), v jednom hrobě typu 3 nebo 4 (hrob 291/AZ; rozměr „kůlů“ neudán). Vzhledem k chybějící originální obrazové dokumentaci si lze jen velmi obtížně představit, jak ve skutečnosti vypadaly zmínované stopy detailů konstrukcí zachycených na tomto pohřebišti; téměř však ne tak, jak jsou prezentovány na kresebných rekonstrukcích, viz Hrubý 1955, 59–67, obr. 4–7.

Při výzkumu 1. kostela na Pohansku nebyly dle publikované literatury a dokumentace žádné speciální úpravy pozorovány, což souvisí s dobou výzkumu i s problematičností jejich rozpoznávání. Při novém výzkumu 2. kostela byly dle publikovaného katalogu a dokumentace (Macháček et al. 2016, 224–327) rozlišeny pouze žlábký typu 1, a to zřejmě v 12 hrobech (H61?, 64, 114, 143, 154, 158, 162, 166, 176, 191, 192, 195). Výčnělky typu 8 v rozích hrobové jámy, které by při terénním výzkumu neměly ujit pozornosti na rozdíl například od jamek typu 3 a 4, patrně nebyly přítomné, anebo pouze výjimečně a nebyly zvlášť v popisu hrobové jámy vzpomenuy, neboť nebyly spojovány s někdejší existencí konstrukcí. Na fotografiích některých hrobů lze některé náznaky spatřovat (nejmarkantněji například u H171 – Macháček et al. 2016, 458, tab. 117/6; H154 – tamtéž 451, tab. 110/3 – žlábký typu 8a?).

V Mikulčicích nemáme dle dostupných údajů prakticky žádné doklady speciálních úprav v hrobech ze starších výzkumů. Jedinou výjimku tvoří zvláštní skupina pěti hrobů (v jednom případě šlo možná o dvojhrob) z plochy Z 1965-66-I jižně od 4. kostela (obr. 8; viz Klanica 1966, 56–57; 1967, Tab. 26). Zde byly v podstatě vedle sebe odkryty hroby s odlišitelnými hrobovými jámami zahluobenými do podloží, což není v Mikulčicích běžný standard. V těchto hrobech byly při výzkumu rozlišeny a dokumentovány, vůbec poprvé v rámci etapy velkoplošných výzkumů v Mikulčicích, speciální úpravy. Je otázkou, zda byly tak dobře patrné, či vlastní terénní odkryv vedl někdo z pozornějších techniků, každopádně ani před ani poté (až do moderních terénních odkryvů v tomto století) již k dalším podobným objevům nejspíše nedošlo. Z dostupných pramenů zahrnujících dokumentovaný stav po preparaci hrobu je velmi obtížné rozlišit u jednotlivých hrobových jam konkrétní typy speciálních úprav. Jednoznačný až ukázkový příklad představuje pouze

hrob H855 s výčnělky typu 8c v rozích hrobové jámy (obr. 9A) svědčících jasně o někdejší přítomnosti minimálně dřevěného obložení (patrně s oboustrannými přesahy desek v rozích konstrukce, kvůli nimž bývají tyto výklenky v rozích hrobových jam vyhloubeny).

Obr. 9. Mikulčice–Valy, plocha Z 1965-66-I. Nálezová situace na ploše se skupinou hrobů se speciálními úpravami: A – vlevo hrobová jáma H855, vpravo H832 a H834; B – vlevo hrobová jáma H840, vpravo H853 (archiv ARÚB).

Fig. 9. Mikulčice–Valy, site Z 1965-66-I. Find situation at the site with a group of graves with special arrangements: A – left, grave pit H855, right H832 and H834; B – left, grave pit H840, right H853 (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

Obr. 10. Mikulčice–Valy, plocha 2. kostel 2007–08, nálezořová situace revizního výzkumu hrobu H265. Ve dně hrobové jámy patrný v 50. letech neprozkoumaný žlábek – speciální úprava typu 2. V horní části, v místě předpokládaného druhého žlábku, druhotný zásah neznámého původu (archiv ARÚB).

Fig. 10. Mikulčice–Valy, 2nd church site 2007-08, find situation of the revision research of grave H265. In the bottom of the grave, there is a visible groove that was not explored in the 1950s – type 2 special arrangement. In the upper part, at the site of the supposed second groove, there is a secondary intervention of unknown origin (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

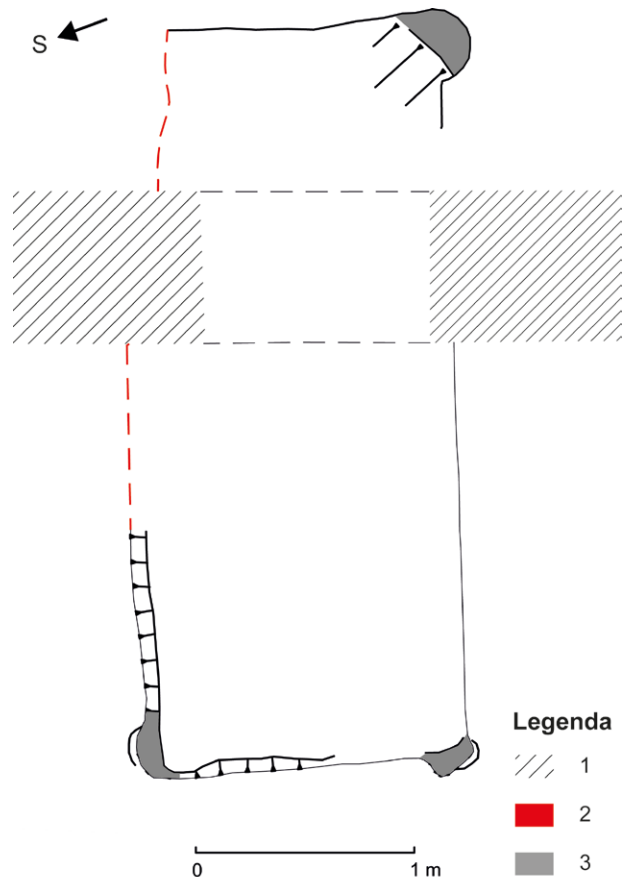

Obr. 11. Mikulčice–Valy, plocha 2. kostel 2007–08, situace revizního výzkumu hrobu H265. Detail žlábku ve dně hrobové jámy – speciální úprava typu 2 s dvěma obdélníkovými otisky typu 4 na dně žlábku (archiv ARÚB).

Fig. 11. Mikulčice–Valy, 2nd Church site 2007-08, find situation of the revision research of grave H265. Detail of the groove in the bottom of the grave pit – type 2 special arrangement with two rectangular type 4 impressions at the bottom of the groove (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

Obr. 12. Mikulčice–Valy, plocha 3. kostel 2011, nečíslovaná hrobová jáma s výčnělky v rozích – speciální úprava typu 8c (archiv ARÚB). Legenda: 1. – negativ základového zdiva kostela, 2. – hranice zásepů zkoumané plochy z 50. let, 3. – výčnělky v rozích typu 8c.

Fig. 12. Mikulčice–Valy, 3rd church site 2011, unnamed grave pit with protrusions in the corners - type 8c special arrangement (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno). Legend: 1. - negative of the foundation masonry of the church, 2. - boundary of the backfill of the studied site from the 1950s, 3. - 8c type protrusions in the corners.

Obr. 13. Mikulčice–Valy, plocha 9. kostel 2012, hrob H2035 s žlábků ve dně na koncích hrobové jámy – speciální úprava typu 1 (archiv ARÚB).

Fig. 13. Mikulčice–Valy, 9th church site 2012, grave H2035 with grooves in the bottom at the ends of the grave pit – type 1 special arrangement (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

Patrně stejný případ je i hrob H840, zde ale nejspíše hrobový zásyp nebyl tak zřetelný, a pracovník odkrývající hrob se snažil hrany hrobové jámy „narovnat“ dle běžných představ (obr. 9B). Situace hrobů H832 a H834 je poměrně nejasná; mohlo jít o dvojhrob, což však zpětně nelze z dokumentace doložit. Náznamy výčnělků v některých rozích jámy, jak je patrné na kolmém snímku z dokumentace (srov. obr. 9A), nedovolují bez podrobnějšího popisu či terénních poznámek jejich jednoznačnou interpretaci ve smyslu speciálních úprav typu 8. Umístění jamek ve dně hrobové jámy H853 i jejich prostorové rozmístění vzhledem ke skeletu ukazují na speciální úpravu typu 3 – kruhové jamky, do nichž nejspíše zapadaly nožky spodní části konstrukce rakve (trámků přesahujících šířku rakve? – srov. Mazuch et al. 2017, 296–297). V originální kresebné dokumentaci nejsou v plánu speciální úpravy ani u jednoho z hrobů zakresleny, jsou pouze vyobrazeny terénním náčrtkem bez měřítko pod slovním popisem, kde zase naopak chybí zakreslení kosterních pozůstatků. Především v případě hrobu H853 je tedy pozice kostry vzhledem k jamkám nerekonstruovatelná, na celkovém plánu (obr. 8) tedy musela být fixována jedinec odhadem. Rozhodně ani v jednom případě nejde u výklenků typu 8 o kulové jámy, jak je naznačeno v interpretovaném celkovém plánu Z. Klánice (1967, tab. 26; srov. argumentaci k tomuto problému viz Mazuch et al. 2017, 86, 94).

To, že registrování speciálních úprav v hrobových jámách spíše než s půdními podmínkami a čitelností terénu souvisí s metodikou odkryvu a mírou a schop-

nostmi terénního pozorování, ukazují dobře nové výzkumy. Ve všech (!) čtyřech nově objevených hrobech (v jednom z nich dopreparovaném) z výše zmiňovaných revizních výzkumů kostelů v letech 2007–2013 byly takové úpravy objeveny.

V hrobě H2032 v 2. kostele byly ve dně hrobové jámy objeveny žlábků typu 2 potvrzující původní přítomnost rakve (obr. 4). Vzdálenost žlábků odpovídá konstrukci určené malému dítěti (což potvrzuje i antropologické určení), ačkoliv hrobová jáma spolu s dokumentovanými stopami po dřevěném obložení odpovídá velikostně dospělému jedinci.

Při revizi hrobu H265 uprostřed lodi 2. kostela pak bylo zjištěno nedobráni dna hrobové jámy, v němž se nově podařilo zachytit opět jeden ze žlábků typu 2 (obr. 10), doprovázený ještě dvěma malými obdélníkovými jamkami typu 4 (uvnitř žlábků u jeho okrajů, viz obr. 11). Na druhé straně hrobové jámy v místech, kde se nacházel druhý žlábek, byla po odebrání druhotného zásypu (hrob byl v 60. letech upravován pro potřeby muzejní prezentace) objevena větší prohlubeň. Dostupná dokumentace, ať už obrazová či textová, bohužel neumožňuje zjistit, zda byla v těchto místech už při prvním odkryvu registrována nějaká původní úprava, či zda jde o důsledek vlastního výzkumu hrobu (možná byl žlábek nějakým způsobem rozpoznán a následně bylo dno hrobu „přebráno“ do výsledného tvaru, ovšem s nepochopením původního účelu a podoby této speciální úpravy).

V nečíslované hrobové jámě ležící pod příčkou oddělovací nartex od atria 3. kostela kolmo na průběh příčky (stratigraficky pod příčkou) byly objeveny výběžky do rohů hrobové jámy typu 8c, odkazující na někdejší přítomnost dřevěného obložení, patrně s oboustrannými přesahy konců desek, pro které byly tyto výběžky ve stěnách hrobových jam hloubeny (obr. 12); důkazy pro tuto interpretaci nabízejí ty hroby, u nichž je vedle úprav typu 8 dochováno i vlastní dřevěné obložení mrtvého.

Konečně v hrobě H2035, ležícím částečně stratigraficky pod zdí lodi 9. kostela, byly odkryty užší žlábků typu 1 podél kratších stěn hrobové jámy (obr. 13), které opět dokládají původní pohřeb mrtvého v rakvi.

Výše uvedené skutečnosti jednoznačně napovídají, že speciální úpravy byly běžnou součástí mikulčických hrobů, pouze nebyly z výše uvedených důvodů běžně rozpoznávány. Ostatně žlábků typu 1 a 2 jsou dle naší publikované teorie nepřímým dokladem možných složitějších konstrukcí rakví, které mohly být spojeny s vyšším společenským prostředím, což ovšem bude třeba dokázat množstvím dat při budoucích výzkumech (k tomu viz Mazuch et al. 2017, 89–91, 294–298). Na centrálních lokalitách bychom tím pádem právě takové typy úprav měli očekávat mnohem častěji než

v prostředí vesnickém. Revizní výzkum dobře dokumentuje, jak odlišný může být interpretační obraz jakéhokoliv kulturního projevu, pokud bychom s důvěrou vycházeli pouze z dokumentace starých výzkumů. Jde o další doklad toho, že ani při podrobném a pečlivém vyhodnocování dat *ex post* právě z těchto dříve realizovaných výzkumů se nedobereme relevantních výsledků, které by nekřivily obraz historické reality, jež se snažíme konstruovat (srov. např. Hladík, Mazuch 2010, 205).

4. Kamenné struktury a konstrukce

Přítomnost kamenů v hrobech je zjevně, až na lokality s přirozeně skalním podložím, fenoménem pohřebišť na centrálních velkomoravských lokalitách. Výhodou těchto kamenných konstrukcí, či častěji spíše kamenných struktur (vzhledem k množství kamenů a prostorové konfiguraci lze většinu z nich jen těžko charakterizovat pojmem konstrukce v technickém významu tohoto slova), je jejich úplné dochování vzhledem k použitému materiálu. Máme tak, na rozdíl od dřev, k dispozici prakticky stoprocentní obraz rozsahu skutečného výskytu tohoto jevu. Ve vesnickém prostředí v tomto období je vybavování hrobů kameny spíše výjimkou (srov. Mazuch et al. 2017). Příčinou vyššího výskytu kamenů v hrobech na centrálních lokalitách proti zázemí či periferním oblastem je v první řadě jejich snazší dostupnost. Tento stavební materiál zde byl v obrovském množství využíván při stavbě čelních kamenných zdí opevnění a též zděných budov.

Vedle výskytu prostých lomových kamenů v hrobech nás dokumentace informuje o druhotném užití stavebního kamene v procesu pohřbívání, neboť na některých kamenech z hrobů se vyskytuje malta. Muselo tedy jít o materiál získaný při opravách kostelů nebo z jejich případných destrukcí. Podobně jako v Mikulčicích se uvádí malta na kamenech i na pohřebišti ve Starém Městě – Na Valách (Hrubý 1955, 57); naproti tomu dostupná literatura o Pohansku stopy malt na kamenech z této lokality nezmiňuje. Otázka je, zda byla malta užívána při budování tzv. hrobek. Luděk Galuška (1996, 81) dle dokumentace ze sadského pohřebiště o konstrukcích s využitím kamenů a malty u některých hrobek uvažuje. Rovněž J. Poulík (1967, 108, 147–148; 1975, 76, 92–93) hovoří o zděných hrobkách. Pokud lze usuzovat z torzovitě dokumentace mikulčických hrobek, jsme v této otázce spíše skeptičtí. Jestliže u nich zděné struktury existovaly, týkaly se předpokládaných maltových překryvů hrobových komor a s nimi spojených kamenných konstrukcí.

Jak již bylo naznačeno, projevuje se užití kamenů v procesu pohřbu většinou jako obložení určitých partií těla (popř. podložení či naopak překrytí), anebo jako obložení stěn vlastní hrobové jámy. Nejde však,

až na naprosté výjimky, o obložení celého jejího obvodu, případně o budování nějaké konstrukce nebo tvarově organické struktury ve smyslu ohraničení těla mrtvého. Pokud můžeme vyloučit neintencionální původ kamenů ve spodních partiích jámy v prostoru uložení těla (např. propadnutím kamenné destrukce do primárně dutého prostoru dřevěné konstrukce nebo proklesnutím do nezhuštěného sedimentu zásypu), je nálezořá situace u většiny hrobů podobná a reprezentuje přítomnost několika kamenů různých velikostí, často i bez jakéhokoliv systému nebo koncentrovaného výskytu v některé části hrobové jámy. Běžný výskyt kamenů v hrobech lze pomocně klasifikovat do pěti typů (Mazuch et al. 2017, 101):

1. kameny představují obložení lebky
2. kameny se nacházejí pod lebkou
3. kameny se nacházejí u nohou, případně pod nohama
4. kameny se nacházejí jinde na/pod tělem
5. kameny leží po obvodu hrobové jámy (alespoň zčásti)
6. kameny obklopují zemřelého na způsob jakéhosi sarkofágu, bočnice jsou tvořeny více méně pravidelně rozmístěnými svisle uloženými kameny a je patrný a doložitelný alespoň náznak kamenného příkrovu – tvoří tak vlastně kamennou komoru – skříňku.¹

Fenomén tzv. skříňkových hrobů je známý pouze z prostředí mocenských center. I zde je ovšem spíše výjimečným jevem (k tomu naposledy Macháček et al. 2016, 34–35). Otázkou je, zda vůbec byl v některém z dosud publikovaných příkladů zachycen doklad skutečně úplného obložení. Máme za to, že v dostupné literatuře (napovídají tomu i dosud nezveřejněné příklady z Mikulčic, viz dále) neexistuje jediný přesvědčivý důkaz kamenného překrytí takového hrobu. Při pozorné analýze odpovídajících pramenů je patrné, že některé naplocho položené kameny, zdánlivě překrývající část skeletu, patřily původně spíše obložení stěn hrobu a pouze v procesu destrukce hrobu proklesly do jeho dutiny či měkkého zásypu. Bude tedy nutné v budoucnu podobné hroby při preparaci pečlivě sledovat a dokumentovat tak, aby bylo možné teorii o skříňkových hrobech potvrdit, či definitivně odmítnout.

V mnoha případech dochází samozřejmě ke kombinaci typů, ale formální deskripce pochopitelně umožňuje analyzovat větší soubory statistickými metodami. Jaké zastoupení kamenů v hrobech je tedy na vybraných centrálních lokalitách, které jsme srovnávali i u předešlých jevů?

V. Hrubý (1955, 57) uvádí z pohřebiště ve Starém Městě – Na Valách 24 hrobů (bez konkrétního označení) s přítomností kamenů; u čtyř z nich zřejmě nepředpokládal záměr. Dle popisu hrobů v uvedené publikaci

Staré Město – Na Valách zastoupení kamenů v hrobech			
hrob	typ	hloubka	poznámky
21/AZ	1	50	
197/AZ	5	30–70	
213/AZ	1, 3		
2/48	5		
4/48	5		
59/48	2		
47/49			Propad kamenné destrukce?
122/49	3	196	
134/49	5	148	
141/49		40	Mělký hrob – destrukce kostela?
145/49	3	80	
153/49		120	V rozevřených čelistech vězel trojboký kámen a jiné byly vraženy v obou slabinách.
190/49	3	75	
194/49	3	70	
196/49	1	160	
209/49	2	120	
216/49	5	200	
327/49	2	70	
333/49	2, 3	120	
365/49	1, 3	165	
11/50		145	Mezi holenními kostmi stál pískovcový kámen.
57/50	2, 3	90	
76/50	2	120	
84/50	4	85	
172/50	1, 5	90	
31/51	2	100	
218/51	2, 3	156–235	

Obr. 14. Staré Město u Uherského Hradiště – Na Valách, zastoupení typů kamenných struktur v hrobech. Tmavě zvýrazněny nejisté případy intencionálního výskytu kamenů.

Fig. 14. Staré Město near Uherské Hradiště – Na Valách, frequency of types of stone structures in graves. Uncertain cases of intentional occurrence of stones are highlighted dark.

jsme přítomnost kamenů s potenciálem intencionality zjistili u 27 hrobů, z nichž u čtyř lze mít jisté pochybnosti vyplývající z nejednoznačnosti samotného popisu. Rozdíl proti údajům V. Hrubého není v poměru k celkovému počtu hrobů Na Valách nijak zásadní, tak či onak je podíl hrobů s kameny na tomto pohřebišti velmi nízký, a to v rozsahu 1 až 2 %. Po rozdělení do výše uvedených typů (v některých hrobech byly kameny uloženy tak, že spadají pod dva typy současně; počet pozorování tedy bude vyšší než počet hrobů) získáme následující přehled (obr. 14). Vzhledem k nízkému zastoupení však nelze v rámci tohoto dělení na jednotlivé typy vyslovit nějaké obecnější soudy. Nejvíce však byly zastoupeny typy 2 a 3, tedy kameny u lebky (či pod ní) a u nohou (pod nimi), v některých případech jde o podložení konců dřevěných konstrukcí tak, jako to bylo pozorováno i v Mikulčicích (viz dále v analýze hrobek). V případě kostelního pohřebiště v Uherském Hradišti – Sadech uvádí L. Galuška (1996, 81) jediný hrob s kamennou úpravou – částečným obložením dna hrobové jámy kameny. Vedle toho autor představuje dalších sedm hrobů, u nichž kameny

měly tvořit souvislý, často maltou pojený překryv pohřbů v dřevěných konstrukcích. Luděk Galuška tyto hroby interpretuje jako hrobky, a proto se k tomuto jevu blíže vyjádříme v další kapitole. Co se však týká vlastního výskytu kamenů, domníváme se, že prokázání existence úmyslně zbudovaných kamenných překrovů, respektive jejich odlišení od propadů destrukce zdíva někdejšího kostela do dutin hrobů, a to na základě staré dokumentace, je podobně jako v případě Mikulčic velmi obtížné, ne-li zpětně neřešitelné; alespoň se to tak jeví na základě publikovaných dat ve zmiňované monografii (srov. např. Galuška 1996, 81, obr. 44, 46, 49, 52). Je ovšem samozřejmě možné, že nepublikovaná originální dokumentace je na rozdíl od Mikulčic mnohem podrobnější a úplnější.

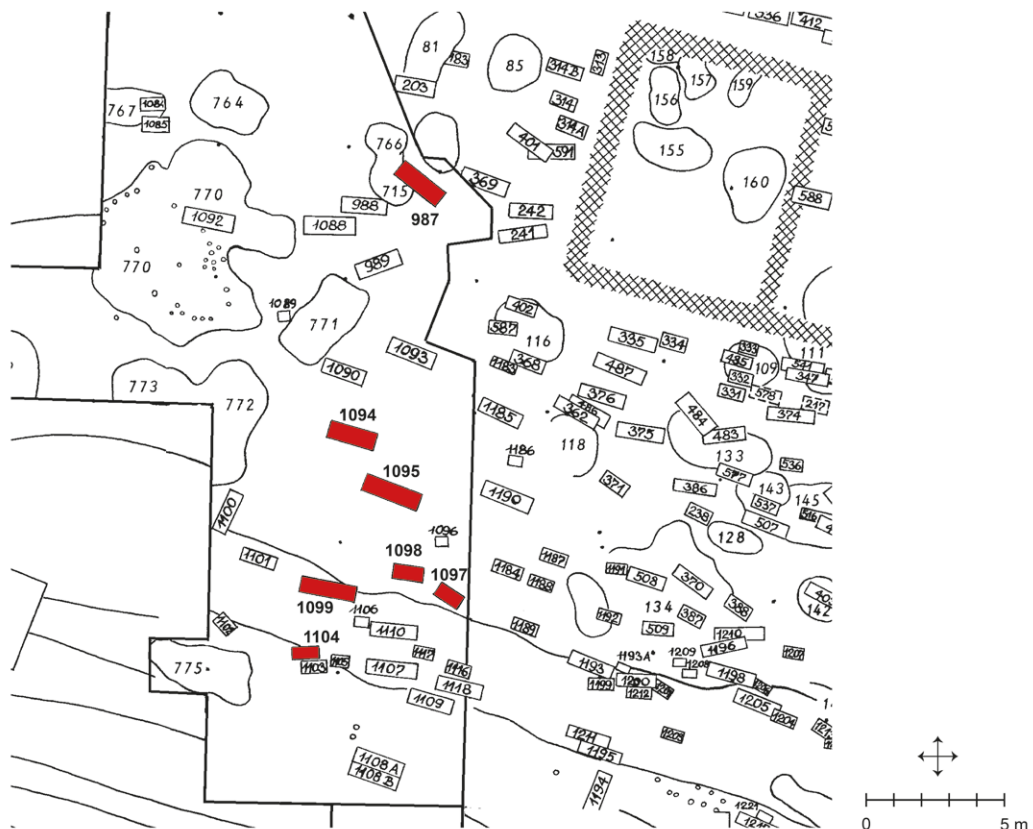
Na základě dostupné (značně torzovité) textové dokumentace jsme v případě Mikulčic sice vyřadili ty hroby, v nichž se vyskytovaly pouze ojedinělé kameny, popř. byly jednoznačně pochybnosti o intencionalitě kamenů v hrobových jamách, přesto je i zbylý soubor nutno brát s velkou rezervou. K problematice kamenů v mikulčických hrobech se v souvislosti s pohřebišťem u 3. kostela v minulosti vyjádřili Š. Ungermaň a B. Kavánová, kteří ve shodě s námi obecně popsali principy obtíží s rozlišováním záměrného umístění kamenů v hrobech (srov. Ungermaň, Kavánová 2010, 77–78). Právě z těchto důvodů však nepovažujeme za důležité formálně jakýmkoliv způsobem klasifikovat výskyt kamenů v mikulčických hrobech. Vždy půjde jen o popis rozdílů stavu ve chvíli odkrytí, resp. realizace dokumentování toho kterého jevu, či ještě hůře leckdy spíše stavu po preparaci, jejíž způsob se podřizoval předem stanovené interpretaci. Taková kategorizace bez posouzení charakteru a míry působení postdepozicních procesů v každém konkrétním případě a bez kritiky postupu odkryvu a zvolených metod dokumentace může vést k zavádějícím závěrům (srov. Mazuch et al. 2017, 32–33 v případě Hrubého typologického dělení dřevěných konstrukcí).

Pokud neexistuje návaznost na okolní nálezové situace, neznáme kontext v okolí sledovaného jevu a nad ním, vše je před dokumentováním dané situace odebrané, těžko můžeme důvěřovat byť i fotografii. Ze zkušeností z mikulčických výzkumů víme, že mladší vrstvy se propadají do starších objektů či měkčích stratigraficky starších kontextů do značných hloubek. Tím spíš, pokud jde o těžkou kamennou destrukci (a to i tak, že jak vrstvy, tak kameny mohou být téměř ve svislé poloze). Známé dokumentované případy hrobů, kde v dutinách uvnitř původních dřevěných konstrukcí muselo docházet k náhlé destrukci víka do takové míry, že stopy dřeva z víka přímo pokrývají kostru. Tím spíše se tento proces projeví v případě propadu těžkých kamenů destruované církevní stavby do hrobů, u nichž většinou předpokládáme právě takový primární dutý prostor (původní dřevěnou konstrukci), která vždy v určité době destruuje dovnitř.

U některých hrobů, kde se kameny po obvodu hrobu vyskytují ve svislé poloze, můžeme snad uvažovat o vložení kamenů mezi konstrukci a stěny hrobu (utěsnění?), ale vzhledem k obecnému problému mikulčických kostelních hřbitovů, kde obrysy hrobových jam jsou až na výjimky nerozpoznatelné, zůstává i tento předpoklad jen obtížně doložitelným.

V Mikulčicích byly odkryty jak co do rozsahu, tak i objemu značné destrukční kry prakticky nad všemi kostely a v jejich nejbližším okolí. V této souvislosti je třeba připomenout na této lokalitě všudypřítomnou značnou míru druhotného rozebírání zdiva v pozdějších dobách až do nedávné minulosti. Je tedy zřejmé (ostatně vícekrát i archeologicky doložené), že největší kameny z úrovně destrukce byly odebrány dávno před počátkem archeologického výzkumu, tudíž nemohly být vůbec archeologicky registrovány (podobně je tomu i v případě opevnění). Naopak při propadech do starších objektů či měkčích kontextů nebo právě dutin hrobů byly takové větší kameny uchráněny před „vykradači“. Průměrná velikost kamenů v těchto dvou rozdílných nálezových situacích („horizontech“) se tak může výrazně lišit a při zběžném pohledu na dokumentované

konkrétní jevy (v tomto případě třeba hroby) evokovat i jakýsi záměrný výběr. Proto ani zdánlivé jednoznačné překrytí mrtvého kameny a priori neznamená, že jde o propad nějakého kamenného příkrovu, původně překrývajícího hrobovou jámu (zvláště v případě tzv. hrobek, o nichž bude ještě řeč dále). Je ostatně velmi obtížné si technicky takový příkrov představit. Především se z analýzy nálezových situací hrobů ukazuje, že stopy po maltě se ve skutečnosti na kamenech v patřičné míře nenacházejí, ale i v opačném případě by šlo o konstrukci velmi chatrnou. Otázka kritiky pramenů od posouzení postdepozicičních procesů až po způsob výzkumu a jeho dokumentaci je v případě posuzování výše uvedených problémů zcela zásadní. Míra zkresení je potenciálně značná. Podobně jsme tento princip objasňovali např. již v otázce rozdílu mezi množstvím dochovaných stop po dřevěných konstrukcích ve velkomoravských hrobech a mírou jejich skutečného užívání (Mazuch et al. 2017). Jedním z cílů předkládané práce je totiž i zdůraznění skutečnosti, že nám omezené vypovídací schopnosti neumožňují odvážnější interpretace, ale spíše naopak určují hranice, přes které bychom neměli interpretačně přecházet.

Obr. 15. Mikulčice-Valy, plocha Z 1970-I. Celková nálezová situace na ploše se skupinou hrobů s výraznými kamennými konstrukcemi (archiv ARÚB).

Fig. 15. Mikulčice-Valy, site 1970-I. Overall find situation at the site with a group of graves with distinct stone structures (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

Obr. 16. Mikulčice–Valy, plocha Z 1970-I. Celkový pohled na hroby s kamennými konstrukcemi od východu; shora H1099, H1098, H1097 (archiv ARÚB).

Fig. 16. Mikulčice–Valy, site Z 1970-I. Overall view of graves with stone structures from the East; from above H1099, H1098, H1097 (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

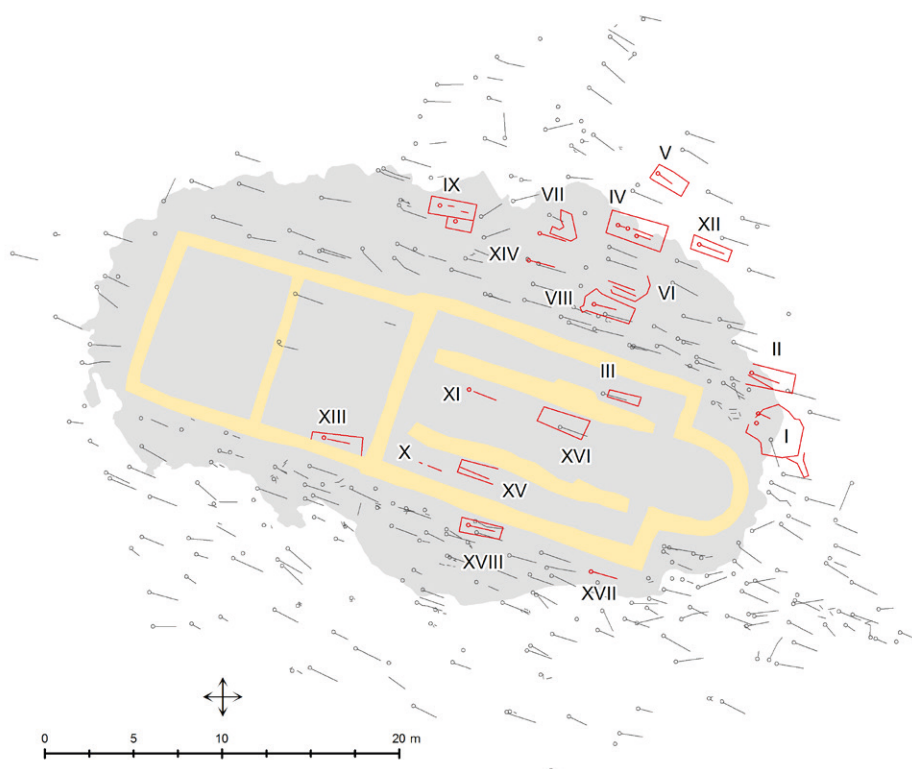
Je více než nápadné, že naprostá většina hrobů s přítomností kamenů patří ke kostelním pohřebištím (ačkoliv hrobů mimo areály kamenných církevních staveb je v Mikulčicích celá řada) a nacházejí se až na výjimky pod původními destrukčními krami toho kterého kostela. Hrozba záměny intencionality vkládání kamenů do hrobu za jejich propadání je tedy (tak jak byl tento proces popsán výše) v těchto případech vyšší než v ostatních prostorech na hradě. I tato skutečnost ukazuje na to, že použití kamenů patrně nebylo rozšířeným způsobem úpravy hrobů v rámci velkomoravské společnosti, ale naopak spíše jevem výjimečným. Z celkového počtu asi 64 hrobů s kamennými strukturami, které (snad) můžeme považovat za záměrnou úpravu při procesu pohřbu (s připomínkou výše popsaných problémů s rozpoznáním intencionality v jednotlivých případech je třeba brát toto číslo s rezervou), náleží kostelním pohřebištím 61 hrobů. U 2. kostela jde o 8 hrobů, u 3. kostela 41 hrobů, u 4. kostela 4 hroby, u 6. kostela 6 hrobů a u 8. kostela jsou to 2 hroby. Všechny tyto případy zastupují výše zmíněné typy úprav 1–5, nejčastější

Obr. 17. Mikulčice–Valy, plocha 3. kostel 1956–57, náleží situace takzvané hrobky I: A – hrobka vlevo dole pod linií apsidy kostela; vzácný pohled na počáteční fázi odkryvu kostela – je patrné, že destrukce je přítomna na celé ploše tak, jak předpokládáme (v dokumentaci je tato fáze v podstatě vypuštěna), a že tedy její propad do dutin či měkkých zásypů hrobů se v nižších partiích, kde je již destrukce odstraněna, projevuje tak, že kameny a suť tvoří jako by obložení hrobů; B – pozdější fáze výzkumu hrobky I, lze pozorovat původní v terénu učiněný mylný předpoklad, že jde o nějakou reálnou přístavbu (tvarování do jakési apsidy), později negovaný (archiv ARÚB).

Fig. 17. Mikulčice–Valy, 3rd church site 1956–57, find situation of so-called vault I: A – vault, bottom left below the line of the church apsis; a rare view of the early phase of uncovering the church - it is evident that the destruction is present on the whole site as we assume (this phase is essentially omitted in the documentation) and that its collapse into the cavities or soft grave backfill looks as if stones and rubble were a "lining" of graves in the lower parts where destruction is already removed; B - a later stage of research of vault I: we can see the original erroneous assumption made in the field that there is a real structural extension (shaped like an apsis), which was later negated (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

Obr. 18. Mikulčice-Valy, plocha 3. kostel 1956-57. Půdorys 3. kostela, hroby v jeho okolí, tzv. hrobky I-XVIII a rozsah destrukce 3. kostela (autor M. Hladík).

Fig. 18. Mikulčice-Valy, 3rd church site 1956-57. Ground plan of the 3rd church, graves in its vicinity, i.e., so-called vaults I-XVIII and the scope of destruction of the 3rd church (author M. Hladík).

je výskyt kamenů po obvodu hrobové jámy (svislé či mírně zešikmené polohy lze považovat s určitou opatrností za ty, u nichž nedošlo k samovolnému postdepozicičnímu propadu), popř. za hlavou.

Zvláštní skupinu tvoří 7 hrobů jihozápadně od 3. kostela ležících blízko sebe na ploše jen několika standardních výzkumných čtverců 5×5 m (H987, H1094, H1095, H1097, H1098, H1099 a H1104). Hroby jsou vybaveny skutečně kamennými konstrukcemi v podobě vyskládaných svisele uložených kamenů okolo mrtvého (po obvodu hrobové jámy?). Nejdůležitější je ovšem to, že tyto hroby leží tentokrát vně destrukční kry kostela (srov. obr. 15 a 18), takže lze předpokládat, že výskyt kamenů je zde skutečně důsledkem lidského záměru. Dva z těchto hrobů (H1097 a H1098) lze dle obrazové dokumentace s jistou mírou opatrnosti považovat za ony skříňkové hroby, tedy za zástupce typu 6. Ovšem i v těchto případech je interpretace přítomnosti kamenného překryvu, tak jak jsme uvedli výše, velmi diskutabilní (viz obr. 15, 16). V každém případě jde, podobně jako u výše zmíněných dvou hrobů z Pohanska, o hroby dětské (Macháček et al. 2016, 35), což je velmi zajímavé a bude třeba tento jev v budoucnu vzhledem k možností bližší sociální interpretace dále sledovat.

Částečný kamenný překryv byl ovšem dle slovního popisu nálezové situace zjištěn i u hrobu dospělého jedince H1099, zde ovšem pro změnu chybí podpora v obrazové či fotografické dokumentaci. Tuto skupinu hrobů můžeme na základě vnější podobnosti nejspíše přirovnat k oněm 13 hrobům skříňkového typu od 3. kostela, označeným Š. Ungermanem a B. Kavanovou (viz pozn. 2).

Zmiňovaná prostorově vyhraněná skupina sedmi výjimečně upravených hrobových jam může být odrazem odlišného chronologického zařazení těchto hrobů (jde o hroby mladší? Pokud ano, v jakém časovém odstupu?). Právě možnost nějakého chronologického podmínění existence fenoménu hrobů s kamennými úpravami se jeví být obecně velmi důležitou otázkou. Někteří autoři poukazují na relativně mladší zařazení těchto hrobů. V této souvislosti je vhodné zmínit, že uvedená skupina hrobů se nachází zhruba v tom prostoru, kde bylo identifikováno jedno ze dvou míst v rámci mikulčických kostelních pohřebišť a kde se objevují stopy povelkomoravského pochovávání, rozuměj pochovávání v 10. století (Poláček 1999, 747–751, obr. 6–7). V současné době však mikulčické hroby vzhledem k nevyhodnoceným pohřebišťům jako celku k této problematice mohou jen těžko přispět nějaký-

mi exaktnějšími závěry. Na druhou stranu doklady použití kamenů v hrobech uvnitř 3. kostela a v jeho nejbližším okolí (viz např. dále v případě hrobek), včetně stratigrafické polohy těchto hrobů a jejich výbavy, dávají tušit, že jde o jev, který se vyskytoval již ve velkomoravském prostředí. Případné chronologické podmínění hrobů s kameny, pokud existuje, by se potom muselo pohybovat patrně pod hranicí datační rozlišitelnosti, kterou v současné době disponujeme.

Po rozboru nálezových situací hrobů, kritice pramenů, metod výzkumu a jeho dokumentace včetně následných mylných interpretací se ukazuje, že počet hrobů s úpravami tvořenými kameny je i v Mikulčicích velmi malý; 64 hrobů s kameny tvoří jen asi 2,5 % všech mikulčických hrobů. Tento podíl chápeme jako maximální, neboť i v této skupině hrobů se bezpochyby vyskytují případy, které jsou vzhledem k dostupné dokumentaci z hlediska intencionality velmi sporné. Ukazuje se tedy, že zastoupení kamenů ve chvíli, kdy jsou odfiltrovány druhotné propady kamenů do zásypů hrobů, se v podstatě neliší od jiných centrálních lokalit, ale dokonce není ani o mnoho častější než ve vesnickém prostředí. Lze v podstatě pouze konstatovat, že jde o fenomén, který se více vyskytuje na kostelních pohřebištích (jestliže vezmeme v úvahu pouze hroby u kostelů, zvýší se podíl hrobů s kameny na maximálně zhruba 6 %). Pokud tedy není v celém problému zásadním faktorem chronologie, můžeme tento projev spojovat s vyšším sociálním prostředím v rámci velkomoravské společnosti.

5. Hrobky

Pojem hrobka se začal v Mikulčicích používat v souvislosti s terénním výzkumem 3. a 4. kostela v letech 1957–1958 (Kostelníková 1958). Takto byly označeny významné hroby v interiéru kostelních staveb nebo na kostelních hřbitovech. Jejich společným znakem byla přítomnost „zděných“ konstrukcí, průvodními znaky pak přítomnost barevných – nejčastěji červeně, případně černě nebo šedobíle natřených – hlazených omítek (maltových ker) v zásypu, dále nálezy úhlových kování rakví apod. V pojetí dnešního pohřebnictví představuje hrobka vyzděný podzemní prostor překrytý náhrobní deskou, s volně stojící rakví v dutém prostoru.

Takzvané hrobky, ať už je existence tohoto termínu oprávněná, či vykonstruovaná, jsou specifickým fenoménem počátků archeologie velkomoravských centrálních lokalit, respektive kostelních hřbitovů. Tento jev nemá obdobu na pohřebištích ve vesnickém prostředí, proto byl spojován výhradně s přítomností elit. Existuje však nějaký společný jmenovatel, jasná definice toho, co vlastně hrobky jsou a které hroby ve skutečnosti můžeme za hrobky považovat? Pokusíme se na to odpovědět v poslední části této práce.

V prvé řadě jsme se rozhodli analyzovat charakteristiku takto interpretačně vyčleněných hrobů přímo z originální dokumentace, abychom získali představu, na základě čeho vlastně jsou hrobky definovány. Jde o soubor 19 hrobů (číslováno je jich 18, ovšem „dvojhrob“ IX ve skutečnosti reprezentuje dva samostatné hroby s odlišnou charakteristikou hrobových jam) označených patrně přímo v terénu na základě nejasných, a jak uvidíme dále, nestejných a nedefinovaných parametrů jako hrobky a speciálně odlišených od běžných hrobů římskou číslicí. Vedle toho nese každá hrobka ještě běžné označení ve standardní číselné řadě mikulčických hrobů.

Některé z takto označených hrobů byly již v náleзовé zprávě M. Kostelníkové (1958), jež je téměř doslovným opisem originální textové dokumentace, zpochybněny a interpretovány jako nejisté, přesto jim římské číslování a obecné zařazení mezi hrobky zůstalo. Jde například o hrobku VI, X, XIII a XV. Nejmarkantnější je to však v případě hrobky X, kde se přímo uvádí, že žádná „konstrukce zachycena nebyla a hrobka se spíše uvnitř kostela jen předpokládá“, a u hrobky VI, kde „rozměry hrobky byly dány pouze rozměry zahloubené suti, tj. 250 × 140 cm. Žádné zbytky skutečné konstrukce hrobky nebyly zaznamenány“.

Fenomén hrobek dle našeho názoru vznikl hned na samém počátku mikulčických výzkumů na základě struktury objevené v těsné blízkosti apsidy třetího kostela a označené právě jako hrobka I. Ve skutečnosti šlo pouze o poněkud výraznější propad destrukce (stavební suti) kostela do zásypu staršího objektu 125 ležícího stratigraficky pod zmiňovaným hrobem. Po odstranění destrukční kry kostela se na začištěné ploše uměle stanoveného pomocného dokumentačního horizontu objevil vizuálně nápadný jev, kdy stavební suť (tvoří ji menší kameny, které nebyly při všudypřítomném pozdějším rabování základů mikulčických staveb vybrány pro další použití, dále zbytky omítek a malt) propadla jak do četných měkkých zásypů starších sídlištních objektů, tak do zásypů hrobů, z nichž jistě převážná většina byla navíc původně dutých vzhledem k užití dřevěných konstrukcí. Tento jev pravděpodobně v mnoha případech navodil dojem „zděných“ hrobek, z nichž nejnápadnější byl tedy ne náhodou označen jako hrobka I (viz obr. 17A, B). Většina ze zmiňovaných devatenácti římskou číslicí značených hrobů tedy měla v zásypu suť, větší či menší kameny, zbytky omítek z církevní stavby, popřípadě se některé z těchto hrobů navíc samy propadaly do zásypů starších sídlištních objektů. Jindy se ukazuje, že destrukce v zásypu byla výsledkem druhotného zásahu. Destrukční trychtýř mohl být totiž způsoben jak propadnutím dutiny dřevěné konstrukce, tak např. vytrháváním kamenů ze základů, pokud hrob ležel v blízkosti některé ze stěn kostela – případ hrobky H490 – XIII či H580 – XVI. Všechny hroby označované jako hrobky (až na V a XII, které ovšem nevykazují v podstatě žádné kamenné struktury) ostatně ležely pod destrukční krou 3. kostela (viz obr. 18).

Po rozboru nálezových situací všech takzvaných hrobek jsme vytvořili přehled zastoupení jednotlivých typických charakteristik – jakýchsi komponent, které se v těchto hrobech vyskytly a které autory výzkumu vedly k interpretaci hrobek (jde jednak o dřevěné konstrukce a kamenné struktury, tedy atributy, kterým jsme se obecně věnovali výše, jednak o výskyt omítek – bílých i červených). Z tohoto přehledu (tabulka na obr. 19) je dobře patrné, že neexistuje žádný společný prvek, dle kterého bychom mohli alespoň část z těchto hrobů označit jako hrobky. Žádné vyzdění hrobových jam se ani u jednoho hrobu nevyskytlo, omítky *in situ* ani na stěnách ani na dnech hrobů zachyceny nebyly. Z popisů až na výjimky vyplývá, že šlo většinou jen o kousky omítek v zásypu hrobů, některé omítkové „kry“ vznikly sesutím ze stěn kostela nebo z nich odpadly až druhotně na zemi a propadly se spolu s kamením do zásypu hrobů (viz např. hrobky I, II, XI, XVI; omítky byly dle popisů nálezových situací často zachyceny mezi vrstvami propadlých kamenů). Ze všech 19 hrobů tohoto souboru byly dřevěné konstrukce či alespoň stopy po dřevě zachyceny jen ve dvou hrobech H380 – XI a H252 – IXa (z toho u hrobky IXa je pouze zmínka o propadu víka rakve, ovšem o vlastní rakvi není v dokumentaci zmínka), z nichž jednou byly doprovázeny nálezy pásových železných kování (v pěti dalších případech byla odkryta jen tato kování, která však odkazují na někdejší přítomnost dřev). Výskyt červených omítek, resp. červeně natřených hlazených maltových ker, je spojován s konstrukcí příkrovů těchto hrobek (viz např. Poláček 2008, 21, Anm. 73). Ve skutečnosti se však malty tohoto zbarvení vyskytly jen v šesti hrobech (z toho jednou v podstatě ve vrstvě pod hrobem), a to pouze v jednotlivých menších kusech (viz přehled na obr. 19). O kamenech v hrobech již byla řeč výše, zde je největším problémem rozpoznání intencionality. Avšak bez dokumentace s vazbou na terén před skrytím na úroveň čitelného zásypu hrobů je to prakticky dnes již nemožné. Nesporné jsou pouze ty případy, kdy je kameny vyloženo dno hrobové jámy (např. H500 – XIV, viz obr. 20), či bylo dvěma nebo třemi kameny podloženo dno dřevěných rakví (např. hroby H341 – IV, viz obr. 21, H380 – XI, viz obr. 22, H490 – XIII, viz obr. 23). Tzv. skříňkový hrob je doložen pouze u hrobu H253 – IXb (obr. 24, opět dětský hrob, viz výše), v hrobě H589 – XVIII měl být údajně také, ovšem popis nálezové situace a zachovaná kopie plánu 1 : 20 ukazují, že nelze doložit obložení jedné z delších stran, ani existenci souvislého kamenného příkrovu.

Tzv. mikulčické hrobky (a to jen některé) mají charakter pouze nadprůměrně upravených/vybavených hrobů – kamenných struktur s jasnou intencionalitou či dřevěných konstrukcí, často s kováními. Jde tedy o fenomén spojený, až na jedinou výjimku na pohřebišti v Prušánkách, s pohřbíváním v mocenských centrech – vyjma Pohanska u Břeclavi, kde takový nález chybí. Ze všech 19 hrobů můžeme

za nadprůměrně upravené považovat ve skupině kamenných struktur pět hrobů (hrobka IV – H341, IXa – H252, IXb – H253, XIV – H500 a XVIII – H589) a všechny hroby s rakvemi s železnými kováními, kterých je prokazatelně sedm: III – H318, IV – H341 (obr. 21), XI – H380 (obr. 25), XIII – H490 (obr. 23), XIV – H500 (obr. 20), XV – H544 a XVI – H580. Hrobky IV a XIV mají obě výše uvedené komponenty současně, tudíž celkový počet výjimečněji upravených hrobů v rámci tzv. hrobek činí deset. U sedmi hrobů označovaných jako hrobky – I, II, V, VI, VII, X a XII není zjištěno v souvislosti s úpravami či konstrukcemi vlastně vůbec nic, u dvou hrobek VIII a XVII je popis kamenné struktury nejasný, nelze tedy rozhodnout, zda šlo o intencionální úpravu, či nikoliv (viz celkový plán obr. 26, skupina 5, resp. 4 a přehled nálezových situací na obr. 19). Je třeba připomenout, že mnoho z dalších běžně značených hrobů v okolí 3. kostela, ale i např. u kostela 2 či jinde, má mnohem prokazatelnější a zároveň vyšší míru úprav hrobových jam, než je tomu v podstatě u poloviny těchto tzv. hrobek od 3. kostela.

Mezi hrobkami mikulčicko-kopčanské aglomerace má zatím zcela výlučné postavení objekt zjištěný v původním nartexu kaple sv. Margity u Kopčan. Jde o zcela vyzděnou komoru, dokonce se stopami omítek, interpretovanou jako hrobka (Baxa 2010, 141, pozn. 25, Abb. 6). Interpretace tohoto objektu a jeho zohlednění v rámci obrazu mikulčických hrobek jsou však zcela závislé na připravované komplexní publikaci výsledků výzkumů v Kopčanech.

Nejbližší analogie mikulčickým hrobkám poskytuje kostelní pohřebiště v Uherském Hradišti – Sadech (Galuška 1996, 81). Jedná se v podstatě o tři skupiny hrobů s předpokládanou dutou komorou a uvnitř volně stojící rakví. Tyto vesměs vydřevené hrobové komory měly být opatřeny deskovým příklopem (hrob 141/62), deskovým příklopem překrytým na povrchu „kamenným příkrovem často spojeným maltou“ (hroby 15/59, 16/59, 27/59, 82/59, 86/60, 87/60) nebo zděným příkrovem opatřeným na povrchu hlazenou omítkou s malbou (hrob 12/59). Poslední případ vykazuje v rámci sledované skupiny výsadní postavení; jedná se o centrálně situovaný hrob v interiéru kaple na severní straně kostelního komplexu v Sadech (Galuška 1996, 134, obr. 69). Ve všech uvedených příkladech takzvaných hrobek se předpokládá existence dřevěné rakve umístěné volně v prostoru hrobové komory; ve třech případech byla tato rakev opatřena železnými pásovými kováními (viz kresebná schémata u L. Galušky 1996, obr. 52: 5–7). V kontextu celé problematiky hrobek na velkomoravských kostelních hřbitovech vystupuje i zde v Sadech zásadní otázka, zda v některých případech nemohlo jít o důsledek propadu destruovaného zdiva kostela do původně dutého prostoru hrobových komor, případně o sekundární proklesnutí odpovídajících destruktivních vrstev do nezhotovené výplně hrobových jam.

číslo hrobky	uvnitř kostela/mimo	číslo hrobu	úroveň zachycení	propad do	druhotný zásah (trychtýř)	kameny příkrov	kameny svisle	kameny dno
I	m	H290 H291?	? nad 100?	obj. 125				
II	m	H294 H295	20	obj. 114				
III	m	H318	80	obj. 105				
IV	m	H340 H341 H 342	60	obj. 106		kameny s maltou	po obvodu i nad kostrou 341	pod hlavou a pod nohama
V	m	H522	50					
VI	m	H245 H300		obj. 106				
VII	m	H338		obj. 124 obj. 132				
VIII	m	H246	20				z jihu „řada kamenů“ s maltou	několik velkých tenkých
IXa	m	H252					velké kameny „z obou podélných stran“ hrobky	
IXb	m	H253					několik po obvodu	ploché kameny „v původní poloze“
X	u	H330	55					
XI	u	H380	60		„kotlovitě narušení hrobky“ do hl. 150 cm			pod hlavou a pod nohama
XII	m	H467	60	obj. 123				
XIII	u	H490		obj. 101	„suťový trychtýř“ do hl. 140 cm			velké ploché kameny
XIV	m	H500		obj. 124			šikmo trychtýřovitě podél stran HJ	plocha kamenů souvisle na dně 310 × 140 cm
XV	u	H544						
XVI	u	H580	80		široký suťový trychtýř, zasahující do hrobky pod 100 cm, místy do 125 cm			trojúhelníkový kámen - podklad rakve?
XVII	m	H304		částečně obj. 137		„dvě velké kamenné plotny“		
XVIII	m	H589				„ploché kameny vodorovně položené, resp. propadlé do středu hrobu“	svisle postavené po obvodu	

Obř. 19. Tabulka s přehledem zastoupení jednotlivých charakteristik, které se vyskytly v jednotlivých hrobech původně interpretovaných jako hrobky.

číslo hrobky	červená omítka	jiná omítka	kování rakve	dřevo rakve	jiný prvek
I	„několik“	„hlazená omítka“			
II					
III	„byly“; „množství“	bílé „byly“, šedé „množství“	A 10 ks?		
IV			A 12 ks?		
V					kamenná „zídka“ s maltou
VI					
VII					kameny s maltou
VIII					kameny „obloukovitě obklopují lebku“
IXa				A?	za hlavou kameny „ve více řadách“
IXb					
X	pod hrobem v hl. 90 cm „zlomky“		A 1 ks (pod vlastním hrobem)		
XI	s maltou a kamením	„větší plocha“ bílých hlazených „v původním uložení“, propadá do dutiny, nad i pod suť; 100 × 100 cm	A 8–9 ks?	A pruhy po delších stranách	
XII					množství kamení bez malty v zásypu – všude
XIII			A počet?		
XIV			A 10 ks		
XV	„nálezy“ omítek		A? počet?		hrob pod blokem kamenů a kusů malty
XVI	po obvodu suťového trychtýře i „pod černavou maltovou podlahou		A, více kusů		
XVII					větší kameny na povrchu zásypu
XVIII					

Fig. 19. Table with an overview of the frequency of the characteristics in the graves originally interpreted as vaults.

Obr. 20: Mikulčice–Valy, plocha 3. kostel 1956-57, nálezo­vá situace hrobky XIV (archiv ARÚB).

Fig. 20. Mikulčice–Valy, 3rd church site 1956-57, find situation of vault XIV (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

Obr. 21: Mikulčice–Valy, plocha 3. kostel 1956-57, nálezo­vá situace hrobky IV (archiv ARÚB).

Fig. 21. Mikulčice–Valy, 3rd church site 1956-57, find situation of vault IV (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

Obr. 22. Mikulčice–Valy, plocha 3. kostel 1956-57, nálezo­vá situace hrobky XI (archiv ARÚB).

Fig. 22. Mikulčice–Valy, 3rd church site 1956-57, find situation of vault XI (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

Obr. 23. Mikulčice–Valy, plocha 3. kostel 1956-57, nálezo­vá situace hrobky XIII (archiv ARÚB).

Fig. 23. Mikulčice–Valy, 3rd church site 1956-57, find situation of vault XIII (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

Obr. 24. Mikulčice–Valy, plocha 3. kostel 1956–57, nálezořvá situace hrobek IXa (vpravo) a IXb (vlevo). Archiv ARÚB.

Fig. 24. Mikulčice–Valy, 3rd church site 1956–57, find situation of vaults IXa (right) and IXb (left). Archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno.

Obr. 25. Mikulčice–Valy, plocha 3. kostel 1956–57, nálezořvá situace hrobky XI. Detail rozmístění železných pásořvých kovářní rakve (archiv ARÚB).

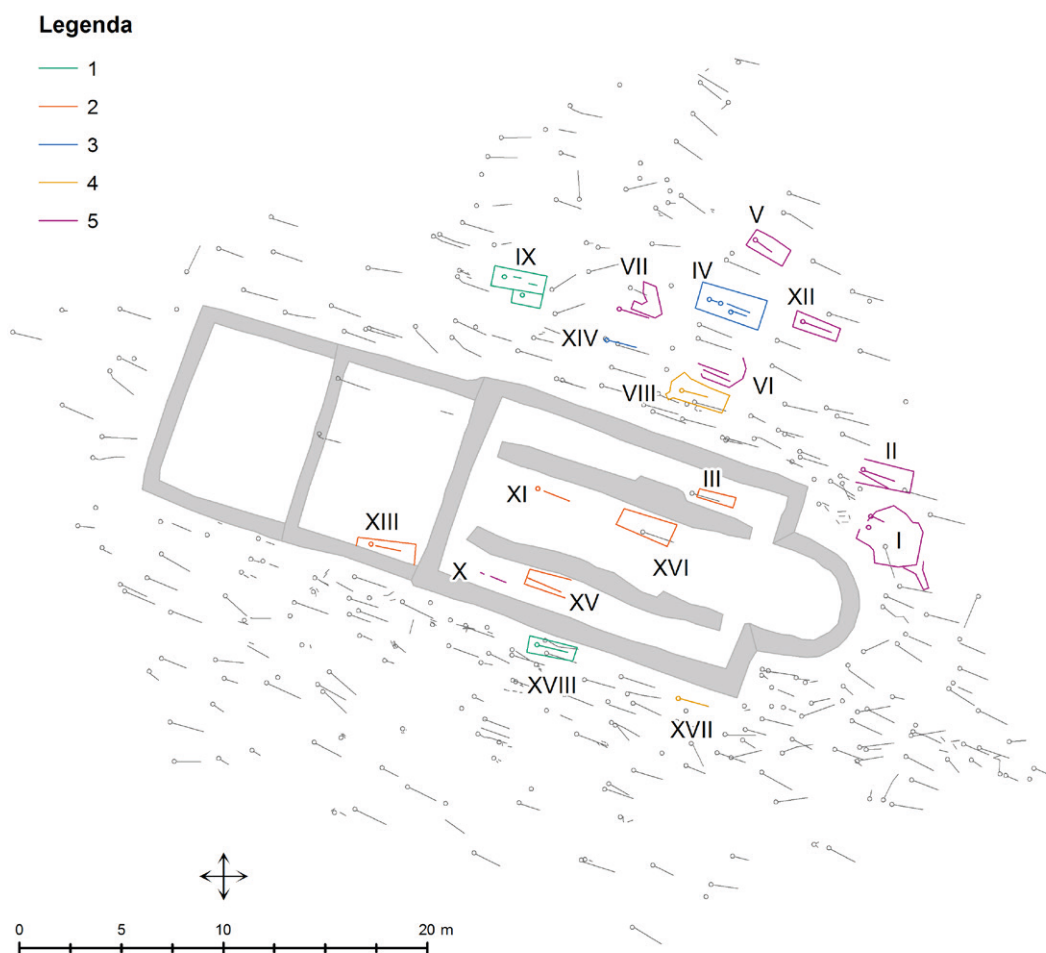
Fig. 25. Mikulčice–Valy, 3rd church site 1956–57, find situation of vault XI. Detailed position of iron strip fittings of the coffin (archive of the Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno).

Pokud odhlédneme od výjimečného hrobu 12/59 nám dosud publikovaná dokumentace nedává jasnou odpověď na tuto otázku. Neznamená to však, že zveřejnění detailů z originální dokumentace nemůže v budoucnu vnést do této diskuse nové světlo.

V Břecřlavě – Pohansku zatím žádný hrob nebyl označen termínem hrobka, zato jsou zde doložené kamenné skřínky v dětských hrobech. Na druhou stranu na Pohansku chybí rakve s kovářními, které na ostatních sledovaných elitních lokalitách máme doložené. Obecně zde nebyly pozorovány omítky v hrobech, tak jak to bylo popisováno v dokumentaci starých mikulčických výzkumů, což může souviset s absencí složitější vertikální stratigrafie, typické právě pro Mikulčice, a tím i s menší pravděpodobností propadání destrukcí či hrobů do starších jam. Myslíme si, že jde o nepřímý důkaz toho, že omítky v mikulčických hrobech jsou druhotným jevem způsobeným postdepozicičními procesy. Ojedinelým fenoménem Pohanska (ovšem vázaného nejspíše na podmínky podrobného moderního výzkumu pohřebiště u kostela II) jsou kamenné závaly nad některými hroby. Snad šlo v tomto případě o označení hrobů na rovech nebo vyskládání jakési mohylky na násypu čerstvě navršeného hrobu (což by mohlo vysvětlovat občasou odchylku polohy závalu a obrysu hrobu, viz Macháček et al. 2016, 35–38).

6. Shrnutí problematiky

Je evidentní, že bude velmi obtížné, a to i v budoucnu, srovnat míru používání úprav hrobořvých jam a konstrukcí v hrobech mezi pohřebišti na centrálních lokalitách a ve vesnickém prostředí. Šance na objevování dalších elitních hrobů samozřejmě na centrálních lokalitách zůstává, většinu z nich však již bezpochyby odkrylo dřívější bádání, především v 50. a 60. letech minulého století. Nové, byť kvantitativně nesrovnatelně skromnější objevy však poměrně jednoznačně ukazují, že úpravy v hrobořvých jámách (které samy o sobě ve většině případů dokazují někdejší přítomnost dřevěných konstrukcí i v případech, kdy nedošlo k jejich dochování) a speciální konstrukce mohly být užívány v podobném rozsahu, jaký evidujeme na dobře dokumentovaných pohřebištích v zázemí či na periferiích velkomoravských mocenských center. Bylo by ostatně velmi zvláštní, kdyby bezpochyby pokročilejší forma pohřbů v konstrukcích v těchto centrech na rozdíl od periferie absentovala. Prakticky při revizním výzkumu každého mikulčického kostela, u nějž došlo k revizi některé z hrobořvých jam, či přímo k objevu nového hrobu, byla zjištěna i přítomnost zbytků dřevěné konstrukce, popř. žlábků typu 1, který jednoznačně predikuje původní pohřeb s rakví. Podobně nově objevené pohřebiště u kostela č. 2 na Pohansku u Břecřlavě (přes nepřilíř dobré podmínky pro uchování dřev související patrně s obecně malou hloubkou hrobů) dokládá přítomnost všech výše uvedených elementů pohřebního

Obr. 26. Mikulčice-Valy, plocha 3. kostel 1956-57. Půdorys 3. kostela a hroby v jeho okolí s revizní interpretací tzv. hrobek. Legenda: 1 – hroby s prokazatelně vybudovanými kamennými konstrukcemi, 2 – hroby se železnými kováními rakví, 3 – hroby s prokazatelně vybudovanými kamennými konstrukcemi včetně přítomnosti železných kování rakví, 4 – hroby s nejednoznačnou interpretací kamenných shluků v jejich prostoru, 5 – hroby bez jakýchkoliv jednoznačných dokladů kamenných konstrukcí (autor M. Hladík).

Fig. 26. Mikulčice-Valy, 3rd church site 1956-57. Ground plan of the 3rd church and graves in its vicinity with revised interpretation of the so-called vaults. Legend: 1 – graves with documented stone structures, 2 – graves with iron coffin fittings, 3 – graves with documented stone structures, including iron coffin fittings, 4 – graves with ambiguous interpretation of stone clusters, 5 – graves without any clear evidence of stone structures (author M. Hladík).

ritu projevujících se úpravami jam i budováním konstrukcí. V případě dřev pouze nemůžeme odhadnout rozsah jejich původního použití. V tomto ohledu by mohla pomoci tafonomická analýza, která dokáže velmi dobře v hrobě rozlišit původní primární dutý prostor (souhrnně Mazuch et al., 1 2017, 113–120 s liter.). Otázka dochovávání dřev má vedle výše zmíněné teorie, vysvětlující absenci dřev v mělkých hrobech jako důsledek nepřžití dřevokazné houby při promrzání půdy, ještě jeden aspekt k zamyšlení. Jde o to, zda nižší míra registrace dřevěných komponent v hrobech nesouvisí kromě tohoto problému a kromě extenzivního a metodicky ne zcela dokonalého způsobu odkrývání hrobů v „zlaté éře“ výzkumů kostelních pohřebišť také s tím, že po-

pulace v mocenských centrech mohla disponovat mnohem kvalitnějším dřevem, které nemuselo být kontaminováno dřevokaznou houbou tak, jako dřevo používané mimo centra. Potom by docházelo k plošnému mizení dřev z hrobů, neboť dřevokazná houba by svými účinky „nezakonzerovala“ obrysy konstrukcí v terénu.

Přítomnost kamenů v hrobech je zjevně, až na pohřebišť s přirozeně skalním podložím, spíše fenoménem pohřebišť na centrálních lokalitách. Výhodou těchto konstrukcí, které byly ve své době spíše doplňkovým elementem pohřebního ritu (na symbolické úrovni?), je jejich absolutní dochovávání díky použitému materiálu. Na rozdíl od dřevěných úprav tak

máme k dispozici téměř stoprocentní obraz skutečného použití tohoto jevu. Je zřejmé, že vyšší výskyt kamenů na centrálních lokalitách bude v první řadě důsledkem koncentrace kamení pro potřeby staveb čelních kamenných zdí opevnění, popř. kamenných budov, tedy až na výjimky kostelů. Vedle dokladů prostých lomových kamenů máme důkazy o druhotném užívání stavebního materiálu, neboť na některých kamenech je zachycena i malta. Tento fenomén mimo jiné sekundárně dokládá destrukci, či minimálně přestavby sakrálních staveb ještě v průběhu aktivního pohřbívání na tom kterém pohřebišti. Bylo by jistě zajímavým počinem do budoucna pokusit se tyto hroby identifikovat a analyzovat je v souvislosti s chronologií (pokud jsme ovšem v současnosti schopni přesnějších chronologických závěrů). Je otázkou zda nemůže jít o hroby nejmladší, např. již z povelmoravského období, tj. po zániku centrálních funkcí některých velkomoravských hradíš. Vedle jednodušší dostupnosti stavebního kamene koncentrovaného na hradíštích (a to i ve smyslu jejich sekundárního používání) je snad možné ještě uvažovat i o určité symbolické rovině, kterou ovšem jen stěží budeme moci někdy relevantně doložit. Nabízí se totiž, že kameny v hrobech symbolizují „domy mrtvých“ z tehdy exkluzivního stavebního materiálu, který byl pochopitelně vlastní v podstatě pouze komunitě z center, resp. nejvyšší elitě, nikoliv již běžné vesnické populaci. Jde samozřejmě pouze o hypotézu. Pokusy o interpretaci fenoménu výskytu kamenných struktur v hrobech nejčastěji hovoří o vlivu křesťanství a dědictví římských provincií (např. Macháček et al. 2016, 38 s liter.). Ve shodě s kolegy badatelského týmu na Pohansku jsme spíše skeptičtí v případě úvah o kamenech v hrobech jako důsledku antivampyrických opatření (srov. podrobnější kritiku v Mazuch et al. 2017, 112–120). Největším problémem spojeným s používáním kamenů v hrobech je častá nejistota v interpretaci jejich výskytu. Týká se to především hrobů zkoumaných staršími výzkumy s nepříliš dobrou dokumentací. Je obtížné, v mnoha případech téměř nemožné, rozhodnout, zda nemůže jít o nezáměrnou záležitost – propad kamenů z destrukce sakrálních staveb do zásypů hrobů (často navíc do původních dutin spojených s pohřby do dřevěných konstrukcí). Jen u velmi malého počtu hrobů je prokazatelné, že pozůstalí vytvářeli skutečnou kamennou konstrukci – skříňku, či obkládali obvod hrobové jámy s takovou důkladností, že můžeme o takové konstrukci hovořit. V případech dvou tří kamenů rozprostřených po okolí kostry či koncentrovaných do určitých částí hrobové jámy (k nohám, lebce, nad končetiny, apod.) je vysvětlení tohoto jednání velmi obtížné. Zůstává pouze výše zmíněná premisa nějakého symbolického výkladu (srov. např. podobný názor v Macháček et al. 2016, 33–34), popřípadě mohly kameny (často ploché, lomové) sloužit jako podložky pod milodary (volně položené potraviny nebo umístěné v nejrůznějších dřevěných nádobách, které se nedochovaly). Mnohem jasnější jsou případy, kdy jsou kameny použity pro podložení lebky či dolních končetin mrtvého, podložení rakve (často

na jejích koncích, čili opět v oblasti lebky a dolních končetin), či přímo pro vytvoření jakéhosi kamenného lůžka (vyskládání dna hrobové jámy). Potom lze intencionalitu takových kamenných struktur jednoznačně doložit. Z důvodu výše zmíněné obtížnosti rozhodování o intencionalitě kamenů v hrobech *ex post* pouze z ne zcela kompletní či dobře provedené dokumentace starých výzkumů pohřebišť na centrálních lokalitách je opět velmi obtížné, podobně jako u konstrukcí dřevěných, jenom z jiného důvodu, stanovit míru jejich používání. Pro tyto účely jsme použili kvantitativní odhad pouze u některých kostelních pohřebišť z Mikulčice a porovnali stav ze srovnatelných nekropolí z Pohanska a staroměstsko-uherskohradištské aglomerace.

Ačkoliv v této chvíli nedokážeme k porovnání obrazu pohřebního ritu na hradíštích a v zázemí či periférii říci mnoho a možná, že i v budoucnu to z archeologického hlediska bude velký, ne-li neřešitelný problém, jedno je jisté: nezachycení stop po úpravách hrobových jam a neregistrování většího množství dokladů přítomnosti dřevěných konstrukcí v hrobech na centrálních lokalitách v žádném případě neznamena, že nebyly užívány. Moderní výzkumy, byť jich bohužel není v současnosti mnoho, dokládají, že tomu bylo právě naopak. Svědčí pro to jak výše zmiňované odhalení stop po dřevěných úpravách či speciálních úpravách hrobových jam ve všech nově objevených hrobech při revizi mikulčických kostelů (včetně přehlédnutých žlábků s otisky nožek rakve hrobu s výsadním postavením uvnitř lodi 2. kostela), tak zachycené stopy po někdejší přítomnosti dřevěných konstrukcí v jinak velmi obtížně čitelném terénu na pohřebišti u rotundy na Pohansku (s velmi nízkým průměrem hloubek hrobů, a tedy s minimální šancí na fixaci zbytků konstrukcí kontaminací dřevokaznou houbou).

Fenomén hrobek dle našeho názoru vznikl hned na samém počátku mikulčických výzkumů na základě struktury objevené v prostoru třetího kostela – baziliky. Ve skutečnosti šlo pouze o poněkud výraznější propady destrukce (stavební suti) kostela do zásypů starších jam a dutých prostor hrobů. Vzhledem k absenci skutečných společných prvků domnělých hrobek, chybějícím průkazným dokladům vyzdění prostoru (tedy to, čemu sémanticky tento termín obecně odpovídá) a tedy nemožnosti jakékoliv jednotné definice velkomoravských hrobek proto navrhuje, alespoň pro Mikulčice, zrušení užívání tohoto pojmu a též zrušení specifického značení domnělých hrobek římskými číslicemi, neboť k tomu není žádný důvod.

7. Poděkování

Článek je součástí řešení grantu GA ČR reg. č. 17-01878S Životní styl a identita velkomoravské aristokracie: archeologická a bioarcheologická analýza dokladů nejvyšších elit v Mikulčicích.

Poznámka

1 Š. Ungerma a B. Kavánová (2010, 77) uvádějí počet 13 takovýchto údajně kamenných skříněk z pohřebiště u 3. kostela v Mikulčicích, ovšem jde o rozdíl v definici termínu skřínkový hrob. My se v tomto ohledu přikláníme spíše k pojetí J. Macháčka a jeho kolegů (Macháček et al. 2016, 34–35). Tímto způsobem lze na tomto pohřebišti interpretovat jako skřínku pouze jediný hrob H253 – čili „hrobku“ IXb (viz dále).

Literatura

Baxa, P. 2010: Die Kirche St. Margarethen und andere Fundplätze des 9.–10. Jahrhunderts auf der Flur „Za jazerom pri sv. Margite“ von Kopčany. In: L. Poláček, J. Maříková-Kubková (Hrsg.): *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle*. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 41. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, v. v. i., 135–147, Taf. 15.

Galuška, L. 1996: *Uherské Hradiště – Sady. Křesťanské centrum Říše velkomoravské*. Brno: Moravské zemské muzeum.

Galuška, L. 2005: Gehörten die in Särgen bestatteten Personen zur Gesellschaftselite des Großmährischen Staré Město – Uherské Hradiště? In: P. Kouřil (Hrsg.): *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik)*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Brno, 193–207.

Hladík, M., Mazuch, M. 2010: Problém interpretace vzájemného vztahu sídlištních a pohřebních komponent v prostoru mikulčické raně středověké aglomerace. *Přehled výzkumů* 51, 197–207.

Hrubý, V. 1955: *Staré město. Velkomoravské pohřebiště Na valách*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Kalousek, F. 1971: *Břeclav – Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Archeologické prameny z pohřebiště*. Brno: Universita J. E. Purkyně.

Klanica, Z. 1966: Výzkum hradiska v Mikulčicích v roce 1965. *Přehled výzkumů* 1965, 54–65, tab. 13–16, 38–41.

Klanica, Z. 1967: Předběžná zpráva o výzkumu slovanského hradiska v Mikulčicích za rok 1966. *Přehled výzkumů* 1966, 41–51, tab. 14–29, 42–47.

Klanica, Z. 2006a: *Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl I. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 28*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky Brno.

Klanica, Z. 2006b: *Nechvalín, Prušánky. Vier slawische Nekropolen. Teil II. Katalog. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 28*. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik Brno.

Klanica, Z. 2013: *Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje*. Praha: Futura.

Kostelníková, M. 1958: *Mikulčice – Valy, okr. Hodonín. Plocha III. kostel 1956–57*. Rkp. nálezovery zprávy. Uloženo: Archiv Archeologického ústavu AV ČR, pracoviště Mikulčice.

Macháček, J. 2001: *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno: Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně.

Macháček, J., Dresler, P., Přichystalová, R., Sládek, V. 2016: *Břeclav – Pohansko VII. Kostelní pohřebiště na Severovýchodním předhradí*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita.

Mazuch, M., Hladík, M., Skopal, R. 2017: *Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebišťích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén)*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 56. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno.

Poláček, L. 1999: Raná grafitová keramika a otázka osídlení Mikulčic v 10. století. *Archeologické rozhledy* LI, 740–759.

Poláček, L. 2005: Zur Erkenntnis der höchsten Eliten des großmährischen Mikulčice (Gräber mit beschlagenen Särgen). In: P. Kouřil (Hrsg.): *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik)*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 137–156.

Poláček, L. 2008: Altmährische Kirchen als archäologische Quelle. In: M. Pipal, F. Daim (Hrsg.): *Die frühmittelalterlichen Wandmalereien Mährens und der Slowakei. Archäologischer Kontext und Herstellungstechnologische Analyse*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 12. Innsbruck: Wagner, 11–30.

Poláček, L. 2014: Velkomoravská sakrální architektura – nové výzkumy, nové otázky. In: P. Kouřil a kol.: *Cyrlometodějská misie a Evropa – 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno, v. v. i., 68–74.

Poláček, L., Marek, O. 2005: Grundlagen der Topographie des Burgwalls von Mikulčice. Die Grabungsflächen 1954–1992. In: L. Poláček (Hrsg.): *Studien zum Burgwall in Mikulčice. Band VII*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 24. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 9–358.

Poláček, L., Velemínský, P. 2013: Mikulčice und die Problematik der Sozialstruktur Großmährens – Möglichkeiten und Grenzen der Untersuchung. In: F. Biermann, T. Kersting, A. Klammt (Hrsg.): *Soziale Gruppen und Gesellschaftsstrukturen im westslawischen Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 70. Langenweissbach: Beier & Beran, 405–422.

Pouлік, J. 1967: *Pevnost v lužním lese*. Praha: Mladá fronta.

Pouлік, J. 1975: *Mikulčice, sídlo a pevnost knížat velkomoravských*. Praha: Academia.

Profantová, N. 2003: Mikulčice – pohřebiště u 6. kostela: Pokus o chronologické a sociální zhodnocení. In: N. Profantová, B. Kavánová: *Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 22. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 7–209.

Ungerman, Š., Kavánová, B. 2010: Das Gräberfeld bei der Basilika von Mikulčice. In: L. Poláček, J. Maříková-Kubková (Hrsg.): *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle*. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, v. v. i., 71–86, Taf. 11.

Resumé

The issue of the highest elite in Mikulčice involves a pressing question of “tombs”, which are traditionally associated with the highest social elites of Great Moravia. This issue cannot be addressed without considering the arrangements of grave pits at the Mikulčice power centre. In contrast to tombs, which were given considerable attention at the start of the field research at Mikulčice, common arrangements of grave pits, in-

cluding wooden and stone structures, were given marginal attention (as opposed to rural burial sites in the centre’s hinterland (see Mazuch et al. 2017)). This is partly due to the unfavourable local conditions for preserving the structural elements of grave pits and partly due to the poor readability of these elements in the field. A large part of about 2,500 graves explored in Mikulčice was not dug into the subsoil, but only into a dark cultural layer. The options for distinguishing the corresponding field contexts are thus very limited.

Knowledge of the identity and lifestyle of the highest aristocracy of Great Moravia depends directly on the grave archaeology near sacral buildings. These sources, however, are greatly affected by the methodology of field research in the 1950s and 1960s, the quality of the original documentation, the present state of preservation of the original documentation and the find collection, and, overall, the loss of information due to “delay”. However, the significance and uniqueness of the discoveries is so crucial that they require systematic and critical publication of the relevant sources despite the above limitations. The greatest loss in recent years was the damage to documentation and material caused by a tragic fire at the Mikulčice base in 2007. Although the archive of the Mikulčice research has been restored using duplicates and copies, we lack original drawings and a part of the written documentation. Photographs, if preserved, often lack descriptions, as books of negatives were destroyed by the fire. Given these limitations, work on the Mikulčice graves is literally detective work, which, unfortunately, affects the result.

The term “tomb” was introduced in literature by J. Pouлік (1967, 76–79), who primarily meant masonry tombs. However, the study of this phenomenon at Mikulčice has much earlier origins. The research of the burial site near the 3rd church in 1956–1957 produced 18 graves marked with Roman numerals and the term “tomb”. They comprised approximately 3% of the total number of 564 documented graves near the 3rd church – basilica (Poláček, Marek 2005, 56–67) (Fig. 1). Although the term tomb continued to be used, the literature and the internal documents of the Mikulčice research do not contain the definition of a tomb and how it differed from a “common” grave. The most famous tomb at Mikulčice is perhaps Tomb XVI (Grave 580) in the main nave of the basilica, notorious for its problematic connection with the sought grave of Archbishop Methodius (most recently Klanica 2013).

A closer analysis of graves described as tombs (see below) showed that the “definition” of this term is a combination of several phenomena that reflect the arrangement of grave pits and the use of structures inside graves. They include steps in the walls of grave pits and special arrangements in grave pits (grooves, holes in the bottom, semi-circular protuberances in the corners or in

the longitudinal walls of the grave; see Mazuch et al. 2017, 75–97). The structures in grave pits can then be divided into wooden (mobile: coffins or coffins with iron strip fittings, and stationary: built in advance from boards or planks at the bottom of the grave pit: wooden panels around the deceased) and stone structures (inserted with a documented intention, which may be a problem for most stones found in graves).

Our recent work reviews in detail the classification of structures in graves and the special arrangements of grave pits of Great Moravian graves. For this purpose, we used graves with the best documentation and conducted various statistical analyses (Mazuch et al. 2017). The vast majority of analysed graves were rural, but we are able to document that the structures in graves or the various arrangements of grave pits were also present at Great Moravian power centres, including church burial sites. We do not know how frequent these arrangements were compared to the rural environment. The fundamental issue in addition to a consistent typology of the elements of the internal structure of graves is the degree of preservation. We showed that this aspect depends entirely on the influence of post-deposition processes, especially n-transformations (see Macháček 2001, 13–15), but also on the depth of the graves with respect to the wooden structures (see below). The human factor also played a major role here, i.e., the ability of workers uncovering graves to prepare detailed and professional documentation based on a clearly-defined research methodology (such as making sections in grave backfills).

1. Use of steps in the walls of grave pits

We addressed steps in the walls of grave pits in the above-mentioned monograph published recently (Mazuch et al. 2017, 46–47, 168–170). In total, 13% of grave pits with steps were found in the set of more than a thousand graves in Great Moravia. There is little to say when interpreting the meaning of this sometimes distinct and special element in digging a grave pit. In addition to reducing the ground plan of the pit and reducing the amount of soil that had to be moved when digging the grave in order to save time and energy, it was also possible to use the steps as a platform for the lids of wooden structures. Paradoxically, the idea that the steps could substitute wooden structures did not prove sustainable. An analysis of a larger set of graves, on the contrary, showed that steps are very often accompanied by structures (ibid, 169).

The assessment of the original frequency of steps at this location is very difficult given the present possibilities of revising grave units from Mikulčice (see the current state of documentation at the start of the

paper). Near the 2nd church, the descriptions of graves identify very low steps in two graves: H90 (type 1) and H125 (type 11). Near the 3rd church, there is one grave (H250), with an atypical S-N orientation (apparently type 3). Based on the published catalogue and analysis of the burial site near the 6th church, we can assume steps in three graves: H114, H153 and H170. Only one of them, Grave H175, can be categorised as a grave with steps of our type 4; for the remaining two, we have to rely on incomplete descriptions in the published catalogues of graves (Profantová 2003, 41) and to conclude the mere presence of some steps in the walls of these graves.

The field revision of Mikulčice's churches in 2007–2013 brought about the discovery of three new graves undetected by the original research, one of which, H2032, extending below the foundations of the main nave of the 2nd church, had a step. However, the inspection probe captured only a part of the grave and the remainder extended below the wall so the step type could not be determined (see Fig. 4)

As mentioned above, it is difficult to estimate the frequency of steps at church burial sites of Great Moravian centres. It is likely that this phenomenon in the graves of the power centres was much more frequent than suggested by the examples above.

2. Wooden structures

The analysis of nearly 1,200 graves from Great Moravian rural locations showed that wooden structures in graves, most commonly a portable coffin with a solid bottom and lid, were standard at that time. This element was used in around 80% of burials. The estimate is based on the actual identification of traces of wood combined with secondary proofs of wooden structures (see Mazuch et al. 2017, 285). However, this preservation rate is estimated on the basis of multiple indications, as direct preservation of wood traces is subject to the aforementioned n-transformations and the human factor during the research. The documented frequency of wood varies considerably at individual burial sites, but it is always lower (sometimes significantly). Besides the human factor, this is due to various degrees of contamination by dry rot (paradoxically, its destructive influence preserves traces of wood, otherwise, any wooden structures disappear from graves completely over time) and various frequencies of shallower graves up to about 1 m. Dry rot does not survive temperatures around 0°C as the soil freezes; therefore, shallow graves generally do not contain any traces of wooden structures. The characteristics of the subsoil at the burial site is also important (summary ibid, 282–284).

The situation in Mikulčice is even more complicated than at the rural burial sites. The main reasons for the low frequency of wooden structures in Mikulčice include: smaller average depth of graves in general (see below), the intensity of burial with superpositions (often in the cultural layer), failure to distinguish small traces of wooden structures during the uncovering of the terrain (many unskilled workers at the start of intensive research) and general ignorance or underestimation of the existence of this phenomenon. We can study wooden structures in the graves of the Mikulčice agglomeration only to a very limited extent given the above problems. It definitely does not reflect the frequency of wooden structures in a living culture environment; this situation is fatally deformed by the above factors. The basic quantification and spatial distribution at the fortified settlement is shown in Fig. 5 and 6.

In addition to the proofs of intensive use of wooden structures around Mikulčice, our claims of more frequent use of wooden structures at the agglomeration are supported by the data directly from burial sites near Mikulčice churches. In this context, valuable evidence of the intensive use of wooden structures in graves was provided by the revision research of the Mikulčice churches in 2007–2013 (preliminarily Poláček 2014). This research identified four graves with the remains of wooden structures.

If we include the graves from the church revision research, all research of the entire Mikulčice agglomeration recorded only 31 graves with traces of wooden structures. This amounts to a mere 1.2% of the total number of graves discovered at the fortified settlement. The iron fittings of coffins were discovered in 33 graves (1.3% of the Mikulčice graves). However, only five instances of iron fittings were preserved together with wood remains (see Fig. 5, 6).

Of the different areas explored at the fortified settlement, most graves with wooden structures (documented either by wood remains or iron fittings of coffins) are located at the burial sites near the 2nd and 3rd Church (cf. Fig. 5, 6). This fact is a clear indication of the above-described relationship between the survival of traces of wooden structures in graves and the depth of graves. Wood was preserved only in the deepest graves at the Mikulčice agglomeration, because only a depth of over 1 m allowed dry rot to survive temperatures around freezing point or lower. However, the contamination of wood with dry rot preserved the traces of wooden structures. A lower average depth of graves at central locations may be seen as “degradation” of civilization, associated with concentrated population and limited internal space defined by the fortification.

3. Special arrangements of grave pits

Our concept of special arrangements of grave pits means the existence of grooves, circular, oval or rectangular hollows and coloured prints of various shapes in the bottoms of grave pits, as well as small round niches or protuberances in the corners or along the long sides of the grave pit (for more details, see Mazuch et al. 2017, 75–97). These arrangements are classified in Fig. 7. It is important that any type of this phenomenon indicates the previous existence of some form of a wooden structure (ibid). However, it is definitely the most difficult element to document in grave pits. This is due to a lack of attention paid to the cleaning of the bottom of a grave pit under the skeleton or by disrupting or sifting through the bottom when preparing and removing skeletons from graves. Therefore, it is obvious that the existing registration of specific arrangements in graves, especially those in grave bottoms (i.e., all except type 8, i.e., wall niches), will be very low, although more recent research with knowledge of the existence of this problem shows that their actual frequency is apparently much higher.

In Mikulčice, the available older research contains virtually no evidence of special arrangements in graves. The only exception is a special group of five graves (one of them was possibly a double grave) from the area Z 1965-66-I south of the 4th church (Fig. 8). Here, graves with distinguishable grave pits dug in the subsoil were uncovered next to each other, which is not standard in Mikulčice. In these graves, the research distinguished and documented special arrangements for the first time in the stage of large-scale research in Mikulčice. The new research shows that registering special arrangements in grave pits depends on the methodology of uncovering them and on the extent and capability of field observation rather than on soil conditions and terrain readability. The arrangements were discovered in all (!) four new graves from the aforementioned revision research of churches in 2007–2013.

The above facts definitely suggest that special arrangements were common in the Mikulčice graves, but were not commonly recognised for the above reasons. In fact, type 1 and 2 grooves are, according to our published theory, indirect proof of more complicated structures of coffins, which could be associated with a higher social status; however, this conclusion will have to be proven by more data in future research (see Mazuch et al. 2017, 294–298). Such types of arrangements can be expected much more often at central locations than in rural areas. The revision research shows that the interpretation of any cultural phenomenon may be very different if we relied just on the documentation of old research.

4. Stone structures

The presence of stones in graves is evident at burial sites at central Great Moravian locations, except for sites with natural rocky subsoil. The advantage of these stone structures is their absolute preservation given the material used. Unlike wood, we have a virtually 100% picture of their true frequency. The higher frequency of stones in graves at central locations compared to the hinterland or periphery (cf. Mazuch et al. 2017) can probably be attributed to the fact that they were more easily accessible. This building material was used in huge amounts in the construction of the frontal stonewalls of the fortifications and also in the building of other masonry structures.

The use of stones in the burial process usually means only lining of certain parts of the body (or supporting or covering them), or lining the walls of the grave pit. However, with just a few exceptions, the whole body is not lined and no structure or organic shape is built to surround the body. The find situation in most graves (if we can rule out non-intentional origin of stones in the lower parts of the pit where the body is placed, for example, by a collapse of the stone structure into the hollow space of a wooden structure or by a collapse into the non-compacted sediment of the backfill) is similar: there are several stones of different sizes, often without any system or concentration in a certain part of the grave pit.

The phenomenon of “stone box graves” is known only from the power centres. Even there, it is exceptional (for the most recent information, see Macháček et al. 2016, 34–35). The question is whether at least one of the examples published so far documented a truly complete lining. We understand that the available literature (as suggested by the previously unpublished examples from Mikulčice, see below) contains no conclusive proof of the stone cover of such a grave. A careful analysis of the relevant sources shows that some stones placed flat and seemingly covering a part of the skeleton come from the lining of the grave walls and fell into its cavity or soft backfill only during the process of destruction of the grave. Therefore, it will be necessary to carefully study and document similar graves during the preparation in the future so that the theory of stone box graves can be definitively confirmed or rejected.

Based on the available (but very fragmented) text documentation, we excluded those graves in Mikulčice which contained only isolated stones, or graves where there were clear doubts about the intentionality of the stones in them. In the vast majority of cases, stones or destruction rubble from church structures fell into the softer grave backfill or into the former cavities of graves equipped with wooden structures. It is striking that the vast majority of graves with stones were found

at church burial sites (although there are numerous graves outside the sites of stone church structures in Mikulčice). This fact also raises doubts about the interpretation of the use of stones as a common grave arrangement. Of the total number of about 64 graves with stone structures (amounting to only about 2.5% of all Mikulčice's graves), 61 graves are located at church burial sites. It can be claimed that this phenomenon is a little more common at church burial sites than in the rural environment (if we take into account only the graves near churches, the percentage of graves with stones increases to about 6%). Therefore, if chronology is not a major factor in the problem (stone arrangements are also known from definitely Great Moravian graves, so the chronology shift could probably not be distinguished by the current methods), we can associate the increased frequency of this phenomenon with a more elite environment within the social stratification of the Great Moravian society.

5. Tombs

The term “tomb” started to be used in Mikulčice in connection with the field research of the 3rd and 4th churches in 1957–1958 (Kostelníková 1958). Significant graves inside church buildings or church cemeteries were described as tombs. Their common feature was the alleged presence of “masonry” structures, accompanied by the presence of colour (mostly red or black or grey-white painted) polished plasters (mortar blocks) in the backfill and finds of angular iron fittings of coffins, etc. At a church burial site in Uherské Hradiště – Sady, L. Galuška (1996, 81) describes a single grave with a stone arrangement - a partial stone lining of the bottom of a grave pit. In addition, the author presents seven more graves (interpreted as tombs) in which stones were to form a continuous, often mortar-bound cover of burials in wooden structures. Regarding the actual frequency of stones, we believe that it is very difficult or even impossible to prove the existence of intentional stone covers, or to distinguish them from destroyed masonry of the former church that collapsed into the grave cavities, using the old documentation, just like in Mikulčice (at least based on the data published in the mentioned monograph, cf Galuška 1996, Fig. 44, 46, 49, 52). In any case, tombs are specific for the central locations or church cemeteries in Great Moravia. This phenomenon is unparalleled in rural burial sites and, therefore, was associated exclusively with the presence of elite. However, is there a common denominator, a clear definition of what tombs are and which graves can actually be considered as tombs?

Most of the 19 Mikulčice graves marked by Roman numerals as tombs had rubble in their backfill, bigger or smaller stones and remains of plaster from a religious structure, and some of the graves collapsed

into the backfills of older settlement objects. It also appears that the destruction in the backfill resulted from secondary destruction (the destruction funnel may have been caused by the collapse of the cavity of a wooden structure, for example, by pulling stones from the foundations if the grave lay near a church wall). All graves described as tombs (except V and XII, which do not contain any stone structures) were located below the stone destruction of the 3rd church (see Fig. 18).

After analysing the find situation of all tombs, we created an overview of the representation of typical characteristics - components which were contained in these graves and which the authors of the research interpreted as tombs (on the one hand, wooden structures, stone structures, i.e., attributes addressed above in general, and, on the other hand, the presence of plasters - white and red). This overview (table in Fig. 19) shows that there is no common element allowing us to describe at least some of these graves as "tombs". There were no graves with masonry in the grave pits and no *in situ* plaster was documented on the grave walls or bottoms. The descriptions generally show that grave backfill only contained pieces of plaster and some plaster blocks were created by slides from church walls or fell off from them secondarily to the ground and collapsed into grave backfill together with stones. Of all the 19 graves of this set, wooden structures or at least traces of wood were documented only in two graves. Red plasters or red-painted polished mortar blocks are associated with the construction of the covers of these graves. In fact, however, mortars of this colour were present only in six graves (in one case, essentially in the layer below the grave), and only as smaller pieces (see Fig. 19). Stones in graves have already been mentioned above: the biggest problem is recognising intentionality. However, this is virtually impossible today without documentation of the terrain before uncovering to the level of readable grave backfill. The so-called Mikulčice tombs (and only some of them) are just graves with above-average arrangement/equipment, i.e., stone structures with clear intentionality or wooden structures, often with iron fittings. For seven graves described as tombs, nothing was found regarding arrangements or structures; for two tombs, the description of the stone structure is unclear and it is impossible to decide whether it was intentional or not. It should be noted that many other common graves near the 3rd church and near the 2nd church or elsewhere have a much more prominent and higher frequency of grave pit arrangements than half of these so-called tombs near the 3rd church.

6. Summary

Although we are unable to say much at this point regarding the comparison of the burial rite at fortified settlements and in the hinterland or periphery,

and it may be a great, even unsolvable archaeological problem, even in the future, one thing is certain. The failure to document traces of arrangements in grave pits and better evidence for wooden structures in graves at central locations does not mean they were not used. Modern research, which is, unfortunately, rare today, shows that the situation was exactly the opposite. This is evidenced by the above-mentioned uncovering of traces of wooden arrangements or special arrangements of grave pits in all new graves discovered during the revision research of the Mikulčice churches, as well as by the traces of wooden structures in very difficult terrain in terms of "readability" at the rotunda burial ground in Pohansko (very low average grave depth, i.e., with minimal chances to fix the remains of wood by contamination of dry rot). Obviously, it will be very difficult, even in the future, to compare the frequency of grave pit arrangements and structures in graves between burial sites at central locations and in the rural environment. Naturally, elite graves may still be discovered at central sites, but most of them were uncovered by previous research, especially in the 1950s and 1960s. However, new but very sparse discoveries clearly show that arrangements in grave pits and special structures could have been used as frequently as at well-documented burial sites in the hinterland or periphery of the Great Moravian power centres. It would be very strange if the more advanced forms of burial in structures were absent at these centres, unlike at the periphery.

In our opinion, the phenomenon of tombs emerged at the very start of the Mikulčice research based on the structure discovered in the space of the 3rd church - the basilica. In fact, the structure resulted from more pronounced collapses of destruction (building rubble) of the church into the backfill of older pits and hollow spaces of graves. Given the absence of actual common elements of the presumed tombs, the lack of conclusive evidence for masonry (i.e., what the term tomb requires semantically) and, therefore, the impossibility of any single definition of Great Moravian tombs, we propose, at least for Mikulčice, removing this term and removing the specific marking of presumed tombs with Roman numerals as there is no reason for it.

Kontakty

Marian Mazuch, Marek Hladík, Lumír Poláček
Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Čechyňská 363/19
CZ-602 00 Brno
mazuch@arub.cz
hladik@arub.cz
polacek@arub.cz

RADKA KNÁPEK, ONDREJ ŠEDO

MANIPULACE S TĚLY JELENŮ V DOBĚ ŘÍMSKÉ A MOŽNOSTI INTERPRETACE NÁLEZU ZE STUDNY ZKOUMANÉ PŘI VÝZKUMU V TRATI MUŠOV-NEURISSEN

MAREK VLACH

DEMOGRAPHY MODELLING AND SIMULATION OF THE BARBARIAN POPULATIONS OF THE “MARCOMANNIC” SETTLEMENT STRUCTURES OF THE MIDDLE DANUBE REGION

MARIAN MAZUCH, MAREK HLADÍK, LUMÍR POLÁČEK

ÚPRAVY HROBOVÝCH JAM, KONSTRUKCE V HROBECH A FENOMÉN TZV. HROBEK V MIKULČICÍCH

KAREL FALTÝNEK, JAKUB NOVÁK, PAVEL ŠLÉZAR

RANĚ STŘEDOVĚKÉ OSÍDLENÍ V MORAVIČANECH NA SOUTOKU

MIRIAM NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ

MASNÁ SLOŽKA POTRAVNÍ SUBSISTENCE HRADU PŘEROV NA PŘÍKLADU VÝZKUMU Č. P. 19, 20 (10./11. – 12. STOLETÍ)

PŘEHLED VÝZKUMŮ NA MORAVĚ A VE SLEZSKU 2017

STŘEDOVĚK A NOVOVĚK

